

Precariat: Explaining the Communication Model of the Feeling of Relative Deprivation and Social Dissatisfaction (Case Study: Citizens in Ahvaz Metropolis)

Karim Rezaadoost *

Professor and faculty member of the Department of Social Sciences, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

Jafar Hezarjaribi

Professor and faculty member of the Department of Cooperation and Social Welfare, Allameh Tebataba'i University, Tehran, Iran

Ehsan Kazemi

Assistant Professor of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

Hida Tavafi

PhD in Sociology, Department of Social Science Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

1. Introduction

Social dissatisfaction is a feeling of being dissatisfied that each individual might have with their life and relationships (Sadeghian & Elmi, 2015), and also it is defined as the failure to satisfy the various aspects of basic human needs (such as physical, security and respect). The evidence reveals that, both the public protests and social dissatisfactions have significantly increased in Iran including Khuzestan Province, located in southwestern Iran, over the last two decades. The statistical data on social dissatisfactions and protest behaviors have demonstrated that on the one hand, people's expectations about satisfying their needs, and on the other hand, their attitude towards the available facilities and amenities are two important aspects of dissatisfactions. The feeling of social dissatisfaction among individuals results from the downward comparisons, indicating that individuals compare themselves with others, and evaluates their belongings or material possessions at a lower level than

* Corresponding Author: k.rezaadoost@scu.ac.ir

How to Cite: Rezaadoost, K; Hezarjaribi, J; Kazemi, E; Tavafi, H. (2026). Restless non-citizens, explanation of the communication model of the feeling of relative deprivation and social dissatisfaction (case study: citizens of Ahvaz metropolis), *Journal of Social Development and Welfare Planning*, 16(65), 73-126.

others, and they develop feelings like failure and deprivation (Sadeghian et al., 2021: 199). The feeling of relative deprivation can have a relatively strong correlation with that of social dissatisfaction and the formation of protest behaviors and the emergence of restless non-citizens. Relative deprivation is a conscious experience of the negative mismatch between people's expectations and their capabilities. The economic inequality is the most important component of relative deprivation as it leads to developing a gap between the expectations and material possessions, and results in social closure, which is the major cause of feelings, such as pressure failure and relative deprivation. Increasing the expectations and decreasing the facilities and amenities are the main causes of protests or demonstrations in some cities of Iran, including those of Khuzestan Province (like Ahvaz), and in fact they reflect the conditions of the relative deprivation. Social dissatisfactions and protests result from poor economic performance, and also the deprivation, and the failure to stratifying the needs can serve as driving force of these dissatisfactions (Rezadoust et al., 2022). Therefore, the aims of this study were to perform a sociological analysis on determining the levels of social dissatisfaction in both civil and non-civil dimensions of citizens and the degree of relative deprivation in the Ahvaz city, Khuzestan Province, Iran, and also to investigate the association between the feeling of relative deprivation and the formation and occurrence of social dissatisfaction.

2. Methodology

An applied survey method was used in this study. The study population consisted of all citizens (both females and males), aged 18 and over, living in eight districts of Ahvaz metropolis. The study population size according to the 2016 population census was 875,165 people. The sample size according to Cochran's formula was 384. The study participants were selected by using both the multistage cluster sampling and random sampling. The data were collected using the questionnaire. A researcher-made questionnaire containing 5 items was employed to measure the feeling of relative deprivation. The researcher-made questionnaire containing 53 items in the main economic, social and political dimensions was also used to assess social dissatisfaction levels. A researcher-made questionnaire containing 10 items in the two civil (n=6 items) and non-civil (n=4 items) dimensions was also applied to assess the different forms and types of social dissatisfaction. Other data were collected using the demographic questions.

3. Results

The descriptive data demonstrated that citizens had relative deprivation feeling at the average to high level (18.24). Also, they showed the high social dissatisfaction levels (181.32). The correlation test results showed that there was a significant association between the feeling of relative deprivation (0.39) and the social dissatisfaction level. A significant relationship was also observed between the feeling of relative deprivation and the formation and occurrence of social dissatisfaction (civil and non-civil dimensions) (0.26). Furthermore, a significant correlation was found between the main economic, social and political dimensions of social dissatisfaction and the formation and occurrence of social dissatisfaction (civil and non-civil dimensions) with the feeling of relative deprivation. According to the results obtained from AMOS, two partial indices of critical ratio (CR) and P were employed to test the significance level of the hypotheses. Given the 0.05 significance level, the critical value was greater than 1.96, indicating that the hypotheses were confirmed. Also, the ratio of chi square to the degree of freedom for the first model was 4.202 and for the second model was 3.18, indicating acceptable values.

4. Conclusion

The results of this study demonstrated that the feeling of relative deprivation and social, economic and political dissatisfactions among people might lead to the existence of restless non-citizens. The absence of both hope and vision makes this group a dangerous class in the society.

Keywords: Social Discontent, Relative Deprivation, Precariat, Civil Discontent, Non-Civil Discontent

نا شهروندان بی‌قرار، تبیین مدل ارتباطی احساس محرومیت نسبی و نارضایتی‌های اجتماعی

(مورد مطالعه: شهروندان کلان‌شهر اهواز)

- کریم رضادوست* استاد گروه علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
- جعفر هزارجریبی استاد گروه تعاون و رفاه اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
- احسان کاظمی استادیار علوم سیاسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
- هیدا طوافی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

چکیده

پژوهش پیش رو باهدف سنجش میزان احساس محرومیت نسبی و تعیین رابطه میان آن و شکل‌گیری و بروز نارضایتی اجتماعی در بین شهروندان بالای ۱۸ سال ساکن در ۸ منطقه شهری اهواز انجام شده است. تحقیق به روش پیمایشی و با استفاده از تکنیک پرسشنامه به اجرا درآمده است. چارچوب نظری این مطالعه برگرفته از نظریه محرومیت نسبی «تدرابرت گر» و نظریه‌های نارضایتی در حوزه‌های جامعه‌شناسی «کریزبرگ» و روان‌شناسی اجتماعی «نظریه برابری آدامز» است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه شهروندان (اعم از زن و مرد) ساکن در اهواز در سال ۱۴۰۱ است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران برابر با ۳۸۴ نفر و نمونه‌ها به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله و تصادفی انتخاب شده‌اند. با بررسی اطلاعات و همچنین تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار spss و Amos سعی در تبیین مناسب داده‌ها و مدل ارتباطی شده است. نتایج توصیفی نشان می‌دهند که شهروندان در سطح متوسط بالا (۱۸/۲۴) از احساس محرومیت نسبی برخوردار هستند. همچنین میزان نارضایتی آن‌ها در سطح بالا (۱۸۱/۳۲) برآورد شده است. نتایج آزمون همبستگی نشان از معنادار بودن رابطه بین احساس محرومیت نسبی (۰/۳۹) و میزان نارضایتی دارد.

رابطه میان احساس محرومیت نسبی و شکل‌گیری و بروز نارضایتی اجتماعی (مدنی و غیر مدنی) نیز (۰/۲۶) معنادار ارزیابی شده است. همچنین همبستگی معناداری میان ابعاد نارضایتی (اقتصادی، اجتماعی و سیاسی) و شکل‌گیری و بروز نارضایتی (مدنی و غیر مدنی) با احساس محرومیت نسبی تأیید شده است. بر مبنای نتایج آموس

پس از بررسی و تأیید الگو برای آزمون معناداری فرضیه‌ها از دو شاخص جزئی نسبت بحرانی CR و P استفاده شده است. بر اساس سطح معناداری ۰/۰۵ مقدار بحرانی بیشتر از ۱/۹۶ به دست آمده است که نشان‌دهنده تأیید فرضیه‌ها است. همچنین نسبت کای اسکوئر به درجه آزادی در مدل اول برابر با ۴/۲۰۲ و در مدل دوم برابر با ۳/۱۸ است که دلالت بر مطلوب بودن مدل دارد. در نهایت نتایج نشان می‌دهند که احساس محرومیت نسبی و به تبع آن نارضایتی‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در بین مردم ممکن است منجر به پیدایش ناشهروند بی‌قرار شوند. طبقه‌ای که فقدان امید و چشم‌انداز، این گروه را به طبقه‌ای خطرناک برای جامعه تبدیل می‌کند.

واژه‌های کلیدی: نارضایتی اجتماعی، محرومیت نسبی، ناشهروند بی‌قرار، نارضایتی مدنی، نارضایتی غیرمدنی.

مسئله پژوهش

نارضایتی اجتماعی^۱ به وضعیتی اطلاق می‌شود که عدم رضایت مردم از حاکمیت به یک پدیده همه‌گیر تبدیل شده و گستره وسیعی از مردم را در برمی‌گیرد. در واقع نوعی احساس ناخرسندی است که هر فرد از زندگی خود و از رابطه با دیگران داشته (صادقیان و علمی، ۱۳۹۴) و بر مبنای عدم تأمین نیازهای اساسی انسان در عرصه‌های مختلف (فیزیکی، امنیت، احترام و...) تعریف می‌شود. بر این مبنای دیدگاه کارکرد گرایانه پارسونزی^۲، اختلال در هر یک از کارکردهای چهارگانه یک جامعه، کارکرد تطبیق، حل تنش‌های اجتماعی، نیل به هدف و حفظ همبستگی اجتماعی، شکل‌دهنده نوع خاصی از نارضایتی‌ها می‌شود (کرایب، ۱۳۷۸: ۵۴؛ رمضانی آرانی و محمدیان، ۱۳۹۹: ۷۶-۷۷).

نارضایتی اجتماعی را عاملی برای تحقق (کنش) های اعتراضی و اولین عامل مهم در وقوع هر انقلاب که زمینه ظهور و گسترش سایر عوامل و شرایط را نیز فراهم می‌کند، می‌دانند (بریتون، ۱۳۹۰).

در شکل‌گیری و بروز نارضایتی‌های اجتماعی عوامل متعددی دخیل هستند. می‌توان به: نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، ناسازگاری ساخت ارزشی جامعه (جانسون، ۱۳۶۳)، ناکارآمدی و بی‌عدالتی، عدم ارضای نیازهای فردی و اجتماعی و تحقق نیافتن اهداف

1. Precariat
2. Parsons's functionalist perspective

جمعی شهروندان، انباشت مطالبات و خواسته‌های اقشار مختلف، پاسخ نگرفتن آن‌ها و در نتیجه احساس عدم اعتماد عمومی، سیاسی، نهادی، اتخاذ رویکرد امنیتی و سیاسی نسبت به مسائل روزمره (سردار نیا و کیانی، ۱۳۹۵)، نابرابری و در نهایت احساس محرومیت نسبی (به‌ویژه در میان یک قوم) که می‌تواند بسترهای بروز نارضایتی‌های اجتماعی در اشکال مدنی و غیر مدنی را به اندازه‌های متفاوت فراهم کند، اشاره کرد (حسینی زاده آرانی، ۱۴۰۱).

به عبارتی هر نوع شرایط محیطی که کارآمدی و عدالت را در جامعه از بین ببرد، موجب قطع ارتباط نخبگان و نابودی حمایت‌های مردمی و افزایش نارضایتی و اعتراضات اجتماعی می‌شود (گلدستون، ۱۳۹۷). باید اذعان کرد نابرابری‌ها از جمله عواملی هستند که در جامعه تفاوت به وجود می‌آورند. از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی، نابرابری به پیدایش محرومیت اجتماعی و احساس بی‌عدالتی شده که سرانجام به نارضایتی و افزایش تضاد (رستگار خالد و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۷۵) و همچنین پیدایش نا شهروندی بی‌قرار در جامعه منجر می‌شود.

نا شهروندی بی‌قرار^۱ اصطلاحی است که توسط «گای استندینگ»^۲ (۲۰۱۱) بکار رفته است. در جامعه‌شناسی و اقتصاد، به‌نوعی طبقه اجتماعی گفته می‌شود که از افراد بی‌ثبات و ناپایدار [از نظر وضعیت شغلی و معیشتی] تشکیل شده است. این بی‌ثباتی، تزلزل و مخاطره شرط وجود و هستی این طبقه است و سبب فقدان امکان پیش‌بینی و امنیت مادی یا روانی برای اعضای آن خواهد شد. در ارتباط با حوادث و نارضایتی‌های دو دهه اخیر می‌توان نا شهروندی بی‌قرار را به مجموعه‌ای ساخت نیافته، بی‌نماینده و به رسمیت شناخته نشده از اعضای جامعه تعریف کرد که شهروندی خود را انکار شده می‌بینند و حتی این اعضا خود را شهروند نمی‌یابند و نظام سیاسی هم این جایگاه را در عمل از آن‌ها دریغ می‌کند.

1. precariat
2. Guy Standing

این ناشهروندان بی‌قرار احساس می‌کنند جایگاه روشن و باثبات ندارند، ولی توانایی و انگیزه کافی دارند که سامان سیاسی و اجتماعی را انکار و بی‌قرار کنند، چون گویی جامعه و حکومت قرار قبلی خود را با آن‌ها شکسته است و آن‌ها را به شمار نمی‌آورد، و در نتیجه این محرومیت، ناشهروندان بی‌قرار هم می‌خواهند آن قرار قبلی را بر هم بزنند تا شاید ثبات و قرار جدیدی شکل بگیرد که برای آن‌ها هم «زیست پذیر» باشد و بتوانند در آن (و با آن) زندگی کنند (مجاهدی، ۱۴۰۱). این بی‌قراری وجه مشترک بخش‌هایی از همه طبقات اجتماعی و اقتصادی جامعه‌ای است که گرفتار رکود و بیکاری و فقر فراگیر و فشارهای هویتی و ... و در نهایت نارضایتی اجتماعی شده‌اند.

با عطف توجه به مباحث ذکر شده، شواهد حاکی از آن است که نزدیک به دو دهه اخیر، جنبش‌ها و اعتراضات جمعی و نارضایتی‌های اجتماعی در ایران و همچنین استان خوزستان رشد و گسترش زیادی پیدا کرده‌اند. وجود برخی آمارها در زمینه نارضایتی‌های اجتماعی و رفتارهای اعتراضی نشان داده است، انتظارات افراد از برآورده شدن نیازهایشان از یک سو و نگرش آن‌ها به امکانات موجود از سوی دیگر دو جنبه مهم مقوله مزبور است. به وجود آمدن این حس در افراد حاصل مقایسه نزولی است که طی آن فرد خود را با دیگران اعم از خودی و غیرخودی مقایسه و داشته‌های خود را در سطحی پایین‌تر از دیگران ارزیابی می‌کند و نوعی احساس ناکامی و محرومیت در او شکل می‌گیرد (صادقیان و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹۹).

احساس محرومیت نسبی ارتباط نسبتاً قوی و مستحکمی با شیوع نارضایتی‌های اجتماعی و شکل‌گیری رفتارهای اعتراضی و پیدایش ناشهروندان بی‌قرار داشته است. کانون رویکرد محرومیت نسبی، اصل مقایسه بوده و احساس نارضایتی از مقایسه وضعیت فردی با دیگران به وجود می‌آید. به این ترتیب، محرومیت نسبی، تجربه‌ای آگاهانه از اختلاف منفی میان انتظارات مشروع (توقعات) و واقعیت‌های شخصی (امکانات) بوده و مهم‌ترین سازه آن، نابرابری‌های اقتصادی است، چراکه نابرابری‌های اقتصادی منجر به

عمیق‌تر شدن شکاف میان خواسته‌ها با داشته‌ها و در نتیجه انسداد اجتماعی می‌شود که منبع اصلی تولید فشار و ناکامی و نهایتاً احساس محرومیت نسبی است.

افزایش توقعات - کاهش امکانات بیش از همه با اعتراضات خیابانی امروزی در برخی شهرهای کشور از جمله شهرهای استان خوزستان (اهواز) در انطباق است و در حقیقت انعکاسی از شرایط محرومیت و ناکامی‌های نسبی است. نارضایتی‌های اجتماعی و اعتراضات خیابانی نتیجه شرایط بد اقتصادی است و در واقع محرومیت و ناکامی و عدم پاسخ لازم به خواسته‌ها و مطالبات، موتور محرک و دینامیک این نارضایتی‌ها بوده است (رضادوست و همکاران، ۱۴۰۲).

همچنین، یافته‌ها نشان می‌دهند که احساس محرومیت نسبی می‌تواند هم در اشکال مدنی و هم در اشکال غیر مدنی نارضایتی‌های اجتماعی بروز کند، با تأکید بر این موضوع که احتمال بروز نارضایتی‌های اجتماعی مدنی در نتیجه توسعه احساس محرومیت نسبی در جامعه بیشتر از اشکال غیر مدنی و خشونت‌بار آن است (حسینی زاده آرانی و همکاران، ۱۴۰۰).

احساس محرومیت نسبی محصول پروسه دوران مدرنیته است؛ زیرا که در فرآیند توسعه و نوسازی، با توجه به تغییر و تحولات سریع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، انجام مقایسه شدیدتر و بیشتر است (گر، ۱۳۹۹). اگر در نتیجه مقایسه برای فرد چنین پنداشتی بروز نماید که بر اساس میزان سرمایه‌گذاری و تلاش، پاداش و نتیجه‌ای که عایدش شده در مقایسه با دیگران عادلانه و منصفانه نیست دچار احساس محرومیت نسبی گردیده و این امر باعث بروز نارضایتی و احساس کسالت در دو سطح فردی و اجتماعی می‌گردد (هزارجریبی صفری شالی، ۱۳۸۸: ۱۳۰). سوروکین در کتاب خود^۱، خاطر نشان می‌کند که جامعه ایدئال جامعه‌ای است که در آن فرد طبق لیاقت خود، کار و موقعیت اجتماعی پیدا می‌کند (فندرسی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۵۴).

از آنجا که رضایتمندی تأثیرات فراوانی در زندگی فردی و اجتماعی شهروندان دارد، دولت‌ها وظایف مشخصی در جهت ایجاد زمینه‌ها، توانمندی‌ها و امکانات لازم و ضروری برای ارتقاء کم و کیف زندگی و رضایت شهروندان دارند. چراکه غفلت دولت از مردم و عدم توانایی در رسیدگی به شکایات و نارضایتی افراد باعث تظاهرات و اعتراضات بیشتر در آینده خواهد شد (Mike Saidi, 2018: 1). در مقابل بروز نارضایتی اجتماعی می‌تواند در جهت معکوس نظم اجتماعی و مدیریت عمومی جامعه ایجاد شود و گسترش یابد و در قالب اصطلاحاتی نظیر؛ اغتشاش، ناآرامی، شورش، بلوا، آشوب، رفتار جمعی اعتراض‌آمیز، هیجان جمعی، طغیان خشونت‌آمیز و.. توصیف شود (Zak, Ghate, 2002). 2000؛ به نقل رضایتمندی آسانی و همکار، ۱۳۹۸: ۷۲).

با توجه به اینکه بنیادی‌ترین مفهوم مردم‌سالاری، اندیشه‌ای است که بر اساس آن حکومت‌ها برای پاسداری از حقوق مردم به وجود آمده‌اند و می‌بایست که در این راه اساس کار خود را بر رضایت حکومت‌شوندگان بنا نهند. (Chenoweth, 2012: 36)، تحلیل کلی و بر اساس پیمایش‌های ملی‌ای که در سال‌های اخیر انجام شده، نشان می‌دهد که نارضایتی مردم در ایران قابل توجه است؛ در پیمایش سرمایه اجتماعی (۱۳۹۶)، در بعد کلان سرمایه اجتماعی، غیر از موضوع سلامت و امنیت که وضعیت میانه داشته است، در سایر موضوعات مردم نگران و ناراضی بودند.

در پیمایش‌های دیگر^۱ به‌ویژه آنجا که سؤالاتی درباره مخاطرات پرسیده شده است، میزان نگرانی مردم از مخاطراتی همچون اعتیاد، تصادف، آلودگی هوا، اشتغال و بیکاری، زلزله زیاد بود. یافته‌های پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان موج سوم (۱۳۹۴) نشان داده است که فقط ۵۶ درصد از پاسخگویان، در سطحی بالا از اوضاع اقتصادی رضایت دارند. همچنین ۳۲/۶ درصد از افراد جامعه ایران بی‌عدالتی در جامعه و ۲۱/۴ درصد سیاست‌های اقتصادی دولت را عامل مهم فقر و تنگدستی افراد فقیر دانسته‌اند.

۱- پیمایش ملی بررسی وضعیت رضایت اجتماعی مردم ایران (۱۳۹۸)

پیمایش‌هایی که در سال اخیر انجام شده است، نشان می‌دهد که بخش زیادی از مردم جامعه معتقدند که اکنون نسبت به گذشته وضعیت بدتر شده و در آینده هم بدتر می‌شود، مجموعه این مسائل منجر به نارضایتی شده است. نارضایتی در حوزه اقتصادی از عملکرد دولت است که به‌ویژه در ماه‌های اخیر با سکوت دولت بر آن دامن زده شده است، و در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی از همه بخش‌ها نارضایتی وجود دارد. همچنین مطابق نتایج پژوهشی در سال ۱۴۰۱ ۷۵ درصد از مردم ایران آمادگی این را دارند تا در اعتراضات شرکت کنند. با استدلال بر اینکه گستردگی و پراکندگی و مدت‌زمان اعتراضات شهریور ۱۴۰۱ نسبت به اعتراضات دیگر نیز بیشتر است. همچنین در این تحقیق گزارش شده است که نارضایتی مردم تهران در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی زیاد است.

طی سالیان اخیر (دو دهه اخیر)، میزان نارضایتی‌های اجتماعی، اعتراضات مدنی و جنبش‌های اعتراضی در استان خوزستان و شهر اهواز تشدید شده است، بالا گرفتن بحران ریزگردها، قطع شدن مداوم آب و برق، موضوع مناقشه‌انگیز انتقال آب کارون و سوء مدیریت در رابطه با آلودگی هوا و ... که اعتراضات گسترده مردمی را در اهواز و دیگر شهرهای این استان در پی داشت. به یقین چنین فرایندی آثار زیادی بر امنیت ملی ایران و همچنین امنیت استان خواهد داشت. در ضمن سبب هزینه‌های زیاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و فرهنگی خواهد شد.

این استان دارای بخش اعظمی از منابع نفت و گاز ایران و صنایع وابسته به آن چون پتروشیمی است. وجود مجتمع‌های بزرگ صنعتی، نقش اساسی در تولید برق کشور با توجه به رودخانه‌های پرآب آن، خاک مناسب و آب کافی برای کشاورزی، از جمله این ظرفیت‌هاست. با این همه استان خوزستان از موقعیتی استراتژیک نیز برخوردار است. نفت خوزستان و هم‌جواری این استان با خلیج فارس به عنوان یکی از نقاط استراتژیک جهان، از مؤلفه‌هایی است که آن را به عنوان یک استان استراتژیک ایران مطرح کرده است.

به‌علاوه مرز نسبتاً طولانی آبی و خاکی و وجود شهرهای بندری، اهمیت ویژه‌ای به این استان بخشیده است. وجود بحران‌های منطقه‌ای و حضور نیروهای نظامی خارجی در مجاورت مرزهای این استان و خلیج فارس را نیز باید به مسائل فوق‌افزود ولی همان‌طور که تحقیقات نشان می‌دهد میزان نارضایتی‌ها و اعتراضات ناشی از آن در دهه‌های اخیر در خوزستان به دلیل حل نشدن مسائل و مشکلات، بیشتر و حتی شدیدتر از مناطق دیگر در ایران است. به‌عنوان مثال جلالی پور (۱۳۹۷) در تحقیق خود، به این نتیجه نائل شده است که حدود یک‌پنجم از کل شهرهای کشور (۸۷ شهرستان) در اعتراضات ۹۶ ناآرام شدند. در استان خوزستان از بین ۲۷ شهرستان استان ۹ شهرستان در دی ۹۶ به اعتراض پرداخته‌اند که گستردگی اعتراضات را در استان خوزستان نسبت به شهرها و استان‌های دیگر نشان می‌دهد. همچنین بر اساس شدت اعتراضات استان خوزستان مقام دوم را نسبت به دیگر استان‌های کشور داشته است. (جلالی پور و همکار، ۱۳۹۷).

عوامل اقتصادی و اجتماعی متعدد باعث شده است که در استان خوزستان در چند دهه گذشته مسئله قومیت از یک پدیده فرهنگی و اجتماعی به یک بحران سیاسی سوق داده شود که گاهی اوقات با خشونت همراه است و بستر را برای معاندان و فتنه‌گران داخلی و خارجی فراهم می‌کند تا بتوانند از شرایط به وجود آمده استفاده کنند. هویت قومی در صورت تبدیل شدن به قوم‌گرایی افراطی منجر به عدم انسجام اجتماعی و کاهش وحدت ملی، پیدایش ناشهروند بی‌قرار، بروز نارضایتی، بروز اعتراضات و درنهایت واگرایی نسبت به نظام می‌گردد. باید اذعان داشت شکاف‌ها و تعارض و واگرایی گروه‌های متنوع (قومی - فرقه‌ای و سیاسی و ...) نقش مهمی در میزان ثبات یا ایجاد بی‌نظمی و ناامنی کشور دارد.

فعال شدن شکاف‌ها موجب اختلاف با سایر مناطق و دولت مرکزی و در نتیجه بی‌ثباتی و ناامنی کشور می‌گردد؛ زیرا در اغلب مناطق قومی نشین کشور، تضاد قومی و نژادی با تضاد زبانی و تفاوت مذهبی همراه است، بالطبع اگر این تضادها فعال و شکاف‌ها عمیق شود موجب ناامنی خواهد شد (دیوسالار، ۱۳۸۷).

بنا بر آنچه بیان شد، شناسایی زمینه‌ها، بسترها و عوامل مؤثر بر بروز نارضایتی اجتماعی از اهمیت خاصی برخوردار است. افزایش نارضایتی‌های اجتماعی و رفتارهای اعتراضی سبب هزینه بالایی در بخش‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، مدیریتی و امنیتی کشور می‌شود و در صورت عدم شناسایی زمینه‌های این گونه نارضایتی‌ها منتهی به بحران‌های گوناگون در حوزه‌های مختلف کشور می‌شود. از آنجا که در بعد امنیت ملی فضای آرام داخلی یک کشور مقدمه‌ای برای سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی، رشد فرهنگی و اجتماعی و ... است، این پژوهش در نظر دارد به تحلیلی جامعه‌شناختی پیرامون تعیین میزان نارضایتی اجتماعی در دو بعد مدنی و غیر مدنی شهروندان و میزان احساس محرومیت نسبی آن‌ها در شهر اهواز پردازد و در نهایت به تبیین و تحلیل رابطه میان احساس محرومیت نسبی با شکل‌گیری و بروز نارضایتی‌های اجتماعی می‌پردازد. بنابراین پژوهش حاضر در صدد پاسخگویی به سؤالات ذیل است:

- ۱- نارضایتی در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در بین شهروندان شهر اهواز به چه میزان است؟
- ۲- وضعیت تمایل شهروندان به شکل‌گیری و بروز نارضایتی اجتماعی در دو بعد مدنی و غیر مدنی به چه صورت است؟
- ۳- وضعیت احساس محرومیت نسبی در بین شهروندان شهر اهواز به چه میزان است؟
- ۴- وضعیت نارضایتی اجتماعی و محرومیت نسبی با توجه به متغیرهای زمینه‌ای و جمعیتی (قومیت و جنسیت) چگونه است؟
- ۵- میزان تأثیر احساس محرومیت نسبی بر میزان شکل‌گیری و بروز نارضایتی اجتماعی چگونه است؟

پیشینه پژوهش

رضادوست و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله خود با عنوان «تحلیل گفتمانی زمینه‌های نارضایتی و رفتارهای اعتراضی دو دهه اخیر (با تأکید بر روش تحلیل گفتمان لاکلو و موف)» به این

نتیجه رسیده‌اند که «نابرابری منطقه‌ای» بحران آبی و خشکسالی» «معضلات زیست محیطی» «عدم حکمرانی خوب شهری» «احساس ناکامی و ناامیدی» «طایفه‌گرایی» «کشگری بازیگران مختلف» «معیشت محوری» «احساس محرومیت نسبی» به‌عنوان وقته‌ها و دال‌های اصلی مفصل‌بندی گفتمان نارضایتی در دو دهه اخیر در خوزستان را سامان می‌دهند.

حسینی زاده آرانی و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهش خود با عنوان «تحلیلی بر ریشه‌های اجتماعی شکل‌گیری و بروز نارضایتی‌های اجتماعی در ایران (مورد مطالعه: شهروندان تهرانی)»، به بررسی عوامل مؤثر بر نارضایتی‌های اجتماعی پرداخته‌اند. نتایج گویای آن است که متغیرهای مستقل: احساس محرومیت نسبی، توقعات فزاینده، منزلت اجتماعی، عدم ارضای نیازها، احساس بی‌عدالتی و بی‌هنجاری اجتماعی ارتباط مثبت و معنی‌داری با نارضایتی اجتماعی و بروز آن دارند.

قربانی و شیری (۱۴۰۰) در تحقیق خود با عنوان «محرومیت نسبی و ظرفیت‌سازی برای بحران اجتماعی: مطالعه موردی حوادث ۱۳۹۶» توجه خود را به اعتراضات ۱۳۹۶ ایران معطوف داشته‌اند. به‌موجب این تحقیق مشخص شده است که مهم‌ترین و اثرگذارترین این عوامل، فساد اقتصادی و تبعیض و نابرابری اجتماعی است که حاصل آن بی‌عدالتی قضایی و فقر و محرومیت اکثر جمعیت ایران از نهادهای اجتماعی و سیاسی است که سبب پیدایش احساس محرومیت نسبی و احساس از خود بیگانگی اجتماعی شده و در نتیجه اعتراضات سیاسی و اجتماعی را رقم‌زده است.

نیاری و محمود اوغلی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «احساس محرومیت نسبی در میان قوم بلوچ و تأثیر آن بر خشونت سیاسی» به این نتیجه رسیده‌اند که بین احساس محرومیت نسبی با رفتارهای خشونت‌آمیز در میان شهروندان مورد بررسی، ارتباط معنی‌داری وجود دارد. کنار عوامل جامعه‌شناختی مانند محرومیت نسبی، عوامل دیگری همچون ساختار اجتماعی - فرهنگی خاص، سیستم قوم‌مداری، جغرافیای طبیعی استان، قاچاق مواد مخدر، تعداد زیاد اتباع بیگانه در منطقه و تقویت گروه‌های تروریستی توسط

عوامل خارجی بر میزان خشونت در این منطقه تأثیرگذار است.

ساسانیان (۱۳۹۶) در پژوهش خود «عملیات روانی سایت‌های عربی بر عرب‌های خوزستان با تمرکز بر احساس محرومیت نسبی رفاهی» بیان می‌دارد که تغییرات سامانه نظم منطقه‌ای موجب شده است تا عربستان جهت بازیابی موازنه قوای تمرکز خود را بر واگرا سازی اقوام ایرانی از جمهوری اسلامی ایران شدت بخشد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد در چارچوب ارزش‌های رفاهی، تمرکز عربی بر مؤلفه‌هایی چون فقر، بیکاری، کمبود منابع لازم برای گذران زندگی همچون آب آشامیدنی، آب موردنیاز برای کشاورزی و هوای سالم است. عملیات روانی عربی بر قوم عرب با عطف به موارد یادشده، بر مبنای افزایش انتظارات ارزشی و کاهش توانایی‌های ارزشی سامان گرفته است. در واقع عربی می‌کوشد با برجسته‌سازی نداشته‌ها و کمبودهای مردم عرب استان خوزستان، انتظارات آن‌ها را با یادآوری مکرر ظرفیت‌های این قوم و استان افزایش دهد تا جایی که فاصله میان توانایی‌های ارزشی و انتظارات ارزشی آن‌ها افزایش یافته و در نتیجه احساس محرومیت نسبی در حوزه ارزش‌های رفاهی تقویت شود. در نهایت یافته‌های پژوهش بیدگلی (۱۳۹۴) نشان‌دهنده پتانسیل بالای کنش‌های سیاسی اعتراضی (متغیر جامعه‌شناختی) و احساس محرومیت نسبی (متغیر روان‌شناختی) در پاسخ‌دهندگان است و رابطه این دو متغیر نیز معنادار مشاهده شده است.

ژی و همکاران^۱ (۲۰۲۲)، در تحقیق خود با عنوان «چگونه عدالت تأمین اجتماعی، اعتماد دولت را پیش‌بینی می‌کند؟ تأثیرات میانجی‌گری تأمین اجتماعی - رضایت و رضایت از زندگی». اشاره دارند که مطالعات متعدد نشان داده است که اعتماد به دولت با عدالت اجتماعی، رضایت شهروندان از خدمات عمومی و رضایت از زندگی مرتبط است. یافته‌ها نشان می‌دهد که هر چه سطح عدالت دولت بالاتر باشد، اعتماد شهروندان بالاتر می‌رود. پیش‌بینی مستقیم اعتماد توسط عدالت تأمین اجتماعی در سطح شهر و شهرستان قوی‌تر از سطح دولت مرکزی است.

1. Zhi & et al

نیکیتینا و همکاران^۱ (۲۰۲۲) در مقاله خود تحت عنوان «فعالیت اعتراضی جوانان روسیه: انگیزه‌ها، عوامل، ارزش‌های مسلط» بیان داشته‌اند که اشکال و سازوکارهای مشارکت مدنی و سیاسی در حال حاضر به‌طور قابل توجهی تغییر یافته است. در حالی که اشکال سنتی و نهادینه شده محبوبیت خود را از دست می‌دهند، شرکت در اعتراضات در پاسخ به نارضایتی‌ها به شکل فزاینده‌ای محبوب می‌شود. در عین حال، این تمایل بیشتر برای شهروندان جوانی است که بخش قابل توجهی از شرکت کنندگان در اقدامات اعتراضی را تشکیل می‌دهند.

گراسو و همکاران^۲ (۲۰۱۹) در مقاله خود با عنوان «محرومیت نسبی و نابرابری‌ها در کنشگری اجتماعی و سیاسی، باهدف بررسی نقش محرومیت نسبی بر انواع کنش‌های اجتماعی و سیاسی» چنین نتیجه‌گیری کردند که بافت اقتصادی منفی، اثر بسیج کنندگی (محرک) بر محرومیت نسبی و فعالیت‌های اعتراضی دارد. فاروق و همکاران^۳ (۲۰۱۷) در پژوهشی تحت عنوان «بهار عربی و تئوری محرومیت نسبی»؛ به احساس گسترده نارضایتی، تبعیض، نابرابری، فساد، تورم، بیکاری و نقض حقوق ابتدایی بشر، نابرابری اجتماعی، دخالت بیگانگان، سانسور و حاکمیت خشونت، به‌عنوان دلایل این خیزش‌ها اشاره کرده‌اند.

در این پژوهش سعی شده است به این موضوع پرداخته شود که احساس محرومیت نسبی و به تبع آن نارضایتی‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در بین مردم ممکن است منجر به پیدایش ناشهروند بی‌قرار شوند. طبقه‌ای که فقدان امید و چشم‌انداز، این گروه را به طبقه‌ای خطرناک تبدیل می‌کند. به همین دلیل پژوهش حاضر به بررسی میزان محرومیت نسبی شهروندان و میزان نارضایتی در شهر اهواز پرداخته است. در این پژوهش به جای تکیه بر یک نوع نارضایتی، بر انواع نارضایتی تأکید شود؛ بنابراین نارضایتی در سه بعد نارضایتی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی موردسنجش قرار گرفته است.

-
1. Nikitina & et al
 2. Grasso & et al
 3. Farough & et al

همچنین علاوه بر بررسی تأثیر میزان محرومیت نسبی بر نارضایتی، تمایل شهروندان به بروز نارضایتی در دو بعد مدنی و غیر مدنی نیز سنجیده شده است. با توجه به اینکه در پژوهش‌های قبلی از نظریه‌ها در حوزه علوم سیاسی بهره برده شده است، در مقاله حاضر تلاش شده است با استفاده از نظریات جامعه‌شناسی (کریزبرگ^۱) و روان‌شناسی اجتماعی (آدامز^۲ و محرومیت نسبی) به تبیین موضوع پرداخته شود. در نهایت به تبیین مدل ارتباطی میان متغیرهای تحقیق پرداخته و شاخص‌های برازش (اعم از مطلق، تطبیقی و مقتصد) برای مدل ارزیابی می‌شود.

چارچوب نظری پژوهش

نارضایتی اجتماعی نوعی اختلاف ادراک شده بین تأمین نیازهای اساسی انسان و پیشرفت وی در زندگی (تحقق آرزو و ایدئال) است که منجر به نارضایتی فرد از وضع موجود می‌شود. با این وجود، نارضایتی اجتماعی اگرچه برداشت و تلقی یا احساس ناخوشایند افراد از زندگی است، اما این احساس فردی بیشتر برساخته اجتماعی است تا برساخته روانی، زیستی، عاطفی و یا فردی (بریتون، ۱۳۹۷).

رضایت‌مندی متغیر بنیادینی است که در عین حال که پدیده‌ای ذهنی است، اما از شرایط و تحولات عینی و نوع مدیریت و سیاست‌گذاری جمعی متأثر می‌شود. بنابراین رضایت را باید بنیانی برای حفظ نظم و پایداری روانی و اجتماعی در نظر آورد که از آحاد جامعه در مقابل متغیرهای نگران‌کننده دفاع کرده و آنان را برای حضور و مشارکتی اثربخش در روندهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی تهییج می‌کند (رمضانی آرانی و محمدیان ساروی، ۱۳۹۹: ۷۵). پژوهش حاضر به بررسی رابطه میان متغیر احساس محرومیت نسبی و نارضایتی اجتماعی می‌پردازد، لذا چارچوب نظری پژوهش ترکیبی از نظریه‌های نارضایتی اجتماعی و محرومیت نسبی است. مفهوم کلیدی پژوهش (نارضایتی

1. Kreisberg
2. Adams

اجتماعی)، از اهمیت قابل توجهی در دیدگاه‌های جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی برخوردار است، که در ذیل به‌طور خلاصه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

رویکردهای جامعه‌شناختی عمدتاً عوامل رضایت را در تعاملات نظام اجتماعی و نظام شخصیت بررسی و با مفهوم‌سازی از ابعاد مختلف وجودی انسان، رضایت و خشنودی انسان‌ها را در حوزه‌های مختلف جستجو می‌کنند. طبق این دیدگاه در صورتی که هر کدام از چهار نظام اصلی جامعه بتواند پاسخگوی نیازهای فردی انسان‌ها باشد، می‌تواند رضایت را فرد به همراه داشته باشد. به این صورت که نظام اقتصادی با فراهم کردن نیازهای معیشتی افراد، سلامت و احساس آسایش مادی، نظام سیاسی با تأمین نیاز امنیت و عدالت، نظام اجتماعی با برآورده نمودن حس اعتماد، هویت جمعی، ایجاد سرمایه اجتماعی، کاهش نابرابری‌ها و ایجاد تحرک اجتماعی و نهایتاً نظام فرهنگی با تأمین حس عزت نفس و ایجاد هویت فردی می‌تواند رضایت و خشنودی افراد را به ارمغان بیاورند (چلبی و موسوی، ۱۳۸۷: ۳۹). در این راستا از نظریه نارضایتی کریزبرگ (۱۹۷۳) استفاده شده است. لوئیس کریزبرگ با استفاده از نظریه‌های متعدد سه منشأ اصلی را برای نارضایتی تعیین می‌کند. این سه منشأ گرچه از مناظر و دیدگاه‌های مختلف موضوع را مورد توجه قرار داده‌اند، اما اجمالاً بر روی یک نکته توافق دارند که منشأ نارضایتی را باید در نابرابری‌ها و ارزیابی ناشی از آن جستجو کرد. این سه منشأ یا سه نگرش متفاوت را می‌توان به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

۱- اولین نگرش بر اهمیت محرومیت به‌طور مطلق در افراد و میزان آن تأکید دارد. محرومیت گاهی به همراه سطح پایین اقتصادی متغیرهای اصلی تعیین‌کننده عدم ارضاء نیاز هستند که این خود مقدمه نارضایتی است. آنان که محرومیت بیشتری از زندگی تجربه می‌کنند در نتیجه احساس محرومیت بیشتری داشته و بیشتر احساس نارضایتی می‌کنند. درباره منشأ نخستین نارضایتی‌های اجتماعی، افرادی مثل رالف دارندوف بیان می‌کنند که موافقت کافی وجود دارد که محروم‌ترین افراد، بدترین احساس‌ها را دارند؛ آن‌ها نیازی ندارند تا بدانند محروم هستند (Kreiserberg, 1973: 68). اینکلس نیز طی مطالعات متعدد،

این نتیجه را کسب کرده که سطح رضایت افراد از بخش‌های متعدد، تابعی از توانایی اقتصادی آن‌هاست.

کریزبرگ در این باره می‌گوید: «اینکلس، اطلاعات بسیاری را از جوامع مختلف بررسی کرد و دریافت افرادی که در سطح پایین‌تر شغلی یا اقتصادی قرار دارند، به‌طور عموم، بیشتر نارضایتی را نشان می‌دهند (همان).

۲- نگرش دوم بر سطوح ناسازگاری بین موقعیت‌های متفاوتی که افراد در زندگی اجتماعی با آن مواجه هستند، تأکید دارد. نارضایتی ناشی از عدم توازن در مراتب و منزلت و عدم هماهنگی و ناسازگاری در موقعیت‌های متفاوت باعث خواهد شد افرادی که در بعضی از ابعاد در رتبه پایین قرار دارند و یا خود را چنین ارزیابی می‌کنند به‌طور مشخصی ناراضی باشند. منشأ دیگر نارضایتی، شکاف و ناسازگاری بین بخش‌های متعدد زندگی فردی است، که افرادی مثل لنسکی و گافمن^۱، آن را چنین مورد توجه قرار داده‌اند: نارضایتی، ناشی از نبود توازن در مرتبت و منزلت، و نبود هماهنگی و ناسازگاری در موقعیت‌های متفاوت، باعث خواهد شد تا افرادی که در بعضی ابعاد در رتبه بالا و در بعضی ابعاد دیگر در رتبه پایین قرار دارند، یا خود را چنین ارزیابی می‌کنند، به‌طور مشخص، ناراضی باقی بمانند (همان: ۷۰).

۳- نگرش سوم به تغییراتی در طول زمان در مورد آنچه مردم دارند و آنچه تصور می‌کنند باید داشته باشند، اشاره دارد. منشأ سوم نارضایتی از عدم پذیرش آنچه مردم دارند و یا فزونی در آنچه انتظار دارند که داشته باشند، ناشی می‌شود. عدم رضایت زمانی آغاز می‌شود که مردم در آنچه احساس می‌کنند یا می‌توانند داشته باشند نوعی افت را مشاهده کنند. این شکاف یا اختلاف، پایه‌های اساسی شورش، خشم، اضطراب و نارضایتی است.

بر مبنای نظر کریزبرگ رضایت یا نارضایتی از بخشی از زندگی به سایر بخش‌های زندگی تعمیم می‌یابد و آن بخش را نیز متأثر می‌کند. بر مبنای نظریه سرایت، باید انتظار داشت افرادی که در یک زمینه محروم می‌شوند بدون جبران و اصلاح رضایت در آن

بخش، نارضایتی خود را از یک محدوده به محدوده دیگر تعمیم دهند. در مقابل رضایت یک بخش از زندگی مانند درآمد باعث خواهد شد تا این خشنودی سایر ابعاد زندگی فرد را تحت تأثیر قرار داده و به‌نوعی خشنودی از آن بخش‌ها در فرد به وجود آورد و بیان می‌دارد که شخصی که در یک زمینه از زندگی خود ناراضی است به دنبال کسب رضایت در زمینه‌های دیگر زندگی برمی‌آید (صفدری، ۱۳۷۴؛ به نقل از غفوری کله و تبریزی، ۱۳۹۷: ۱۰۴). برای بررسی رابطه میان احساس محرومیت نسبی و نارضایتی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی از نظریه «کریزبرگ» نظریه بهره گرفته شده است.

در حوزه روان‌شناسی اجتماعی نظریه‌ای که در خصوص رضایت می‌توان مطرح کرد، نظریه برابری است. بر اساس این نظریه، مفهوم انسان اقتصادی به‌طور گویائی کلیه جنبه‌های انسان را بازگو نمی‌کند از این رو باید به دنبال مفاهیم دیگری باشیم که به نحو مؤثری مبانی انگیزشی و رفتاری انسان را مورد توجه قرار دهد. واضح نظریه برابری، «جی. اس. آدامز» است. اساس این نظریه مبتنی بر ادراک فرد از شغل خود بوده و چگونگی رفتار او را در برابر سازمان بیان می‌دارد.

بنابراین نظریه، هر فرد خصوصیات و قابلیت‌هایی چون تجربه و تبحر، تحصیلات، هوش، استعداد، سن و سوابق کاری را با خود به سازمان (یا محیط زندگی و فعالیت خود) می‌آورد و در مقابل انتظار دارد سازمان یا محیط بیرون نیز متناسب با این خصوصیات، مزایا و پاداش‌هایی را در اختیارش قرار دهد. چنانچه شخص احساس کند که بین این دودسته عوامل نوعی برابری و همپایگی موجود است، این امر در او آرامش و رضایت ایجاد می‌کند. به عبارت دیگر بشر همیشه در پی آن است که با او به‌طور منصفانه رفتار شود. در این نوشتار به جای سازمان کار، مقوله جامعه و به جای پاداش‌ها و مزایای سازمان، مقوله امکانات و تسهیلات منطقه سکونت و به‌طور کلی جامعه قرار داده شده و از این طریق نظریه برابری، مورد توجه قرار گرفته است.

در اینجا احساس برابری بین داده یا آنچه فرد وارد جامعه کرده است (سن، نیروی کار خود، مهارت‌های خود) با ستاده یا آنچه فرد از جامعه دریافت کرده است (شغل، درآمد

بیشتر، امکانات رفاهی، آموزشی و بهداشتی محل، امکان رشد و پیشرفت و بهره‌مندی از تسهیلات و امتیازات مختلف) موجب رضامندی از زندگی است. این احساس برابری گاهی در مقایسه خود با دیگران حاصل می‌شود، در صورتی که فرد در مقایسه خویش با افراد هم‌سطح خود احساس کند که دیگران وضعیت مناسب‌تری پیدا کرده‌اند احساس نارضایتی خواهد کرد. بر طبق این نظریه، انسان به‌عنوان موجودی عقلایی و عاطفی در مقابل محرک‌های بیرونی، رفتارهای خاصی از خود بروز می‌دهد که در فرایند جامعه می‌تواند تأثیرگذار باشد.

رفتار فرد تحت تأثیر برخی عوامل بیرونی و بعضی عوامل درونی شکل می‌گیرد. عوامل بیرونی، عواملی هستند که از خارج بر فرد اثراتی می‌گذارند، مانند محیط اجتماعی و رفتار سایر افراد در یک سازمان و ... عوامل درونی، عواملی هستند که از درون فرد منشأ می‌گیرند و شامل ادراک و برداشت‌های فرد از محیط، طرز تلقی او، نیازها و انگیزه‌های وی است. انسان می‌کوشد تا با دست زدن به رفتارهای گوناگون در مقابل عوامل بیرونی و درونی، واکنش‌های ارضاکننده از خود نشان دهد. هرگاه دست زدن به عملی برای پاسخ به عوامل درونی و بیرونی کفایت کند فرد با مسئله روبرو نمی‌شود و دچار تعارض نخواهد بود. اما هرگاه برای پاسخ به عوامل درونی و بیرونی دو عمل متفاوت و متضاد لازم باشد، فرد دچار تعارض و نگرانی خواهد شد و احساس رضایت نمی‌کند (الوانی، ۱۳۷۸، ۵۴ - ۵۲). در این پژوهش برای بررسی رابطه میان احساس محرومیت نسبی و اشکال بروز نارضایتی (مدنی و غیر مدنی) از نظریه آدامز استفاده شده است.

همچنین مفهوم محرومیت نسبی اولین بار در دهه ۱۹۴۰، در کتاب «سرباز آمریکایی» به کار برده شد. هدف از این مفهوم، نشان دادن احساسات فردی بود که فاقد منزلت یا شرایطی است که به اعتقاد خویش باید آن منزلت یا شرایط را داشته باشد، معیار چنین شخصی مراجعه به داشته‌های اشخاص یا گروه‌های دیگر است (گر، ۱۳۹۹: ۵۴). «هولندر»^۱ معتقد است که این محرومیت زمانی اتفاق می‌افتد که مردم:

- به چیزی میل کنند که آن را ندارند.

- خود را مستحق به دست آمده آوردن آن بدانند.

- به خاطر ناتوانی در تملک آن، خود را مقصّر ندانند (هولندر، ۱۳۷۸: ۳۸۳).

از نظر تد رابرت گر^۱ محرومیت نسبی زمانی به وجود می‌آید که فردی چیزی را مشاهده کند که خودش ندارد اما دیگری دارد و آن فرد مایل است که آن را داشته باشد (رفیع پور، ۱۳۷۷: ۴۴) و در تعریف مفهومی، محرومیت نسبی عبارت است از اختلاف منفی میان انتظارات مشروع و واقعیت (گر، ۱۳۹۹: ۵۴). از نظر گر، هر چه امکانات پیشرفت و ارتقاء در افراد و گروه‌های مرجع دیگر (یعنی در گروه‌هایی که انسان خود را با آن‌ها مقایسه می‌کند) بیشتر باشد، انتظارات انسان‌ها بیشتر می‌شود و یک نوع احساس بی‌عدالتی نسبی به وجود می‌آید. در ضمن هر چه امکان دستیابی به ارزش‌های مورد نظر یا ارتقاء اجتماعی کمتر باشد، نیز محرومیت نسبی افزایش پیدا می‌کند (رفیع پور، ۱۳۷۸: ۴۵).

از یک نظر تئوری محرومیت نسبی، ریشه در فرضیه ناکامی - پرخاشگری دارد و از نظر دیگر احساس محرومیت، خود نتیجه فزاینده مقایسه است. به‌طور کلی بر اساس دیدگاه محرومیت نسبی، فرد به مقایسه خود با افراد دیگر و گروه مرجع دست می‌زند و دوست دارد که شرایط مشابهی با آن‌ها را داشته باشد و اگر در نتیجه مقایسه برای فرد چنین پنداشتی بروز نماید که بر اساس میزان سرمایه‌گذاری و تلاش، پاداش و نتیجه‌ای که عایدش شده در مقایسه با دیگران عادلانه و منصفانه نیست دچار احساس محرومیت نسبی گردیده و این امر باعث بروز نارضایتی در دو سطح فردی و اجتماعی می‌گردد. بدین ترتیب احساس محرومیت؛ به معنای فاصله بین انتظارات و امکان تأمین آن‌ها و همین‌طور احساس کمبود در افراد در اثر مقایسه وضعیت خود با دیگران است. هر چه این فاصله بیشتر باشد، احساس محرومیت نسبی و بی‌عدالتی توزیعی نیز بیشتر می‌شود (Peterson, 1991).

باید اذعان داشت برخی از اشکال ناکامی و نارضایتی که توسط انواع عدم تعادل ساختاری و کارکردی در جامعه ایجاد می‌شوند، خود را به صورت کنش‌های جمعی

1. Ted Robert Ger

بی‌ثبات کننده بروز می‌دهند. تغییر اجتماعی به‌ویژه شتابان، اختلال آفرین و بی‌ثبات کننده تلقی می‌شود و از طریق سازوکارهای روان‌شناسی اجتماعی معینی که محرومیت نسبی با ناکامی و سرخوردگی نامیده می‌شوند، موجب نارضایتی و کنش‌های اعتراضی و حوادث بی‌ثبات کننده می‌گردد.

در حقیقت رفتارهای سیاسی خشونت‌آمیز نتیجه نارضایتی و نارضایتی محصول ناکامی یا محرومیت نسبی آنان است که به معنی شکاف و اختلاف میان آنچه آن‌ها می‌خواهند و آنچه فکر می‌کنند می‌توانند به دست آورند، است. بنابراین در نظریه محرومیت نسبی هرگونه تغییر اجتماعی که موجب ظهور و نضج انتظارات برای زندگی بهتر نزد مردم می‌شود، بدون اینکه وسایل لازم برای تأمین نیازها و انتظارات فراهم شود، می‌تواند به بی‌ثباتی سیاسی بینجامد (گر، ۱۳۸۸). این نظریه پذیرفته است که دگرگونی و رشد شتابان در شرایط کلی اجتماع بر شرایط اقتصادی، سیاسی و اجتماعی تأثیر دارد و شکاف میان انتظارات و دستاوردها ایجاد می‌شود، شکافی که ناکامی به وجود آورده و ناکامی منجر به پرخاشگری می‌شود و جمع آن‌ها در سطح کلان به شکل کنش‌های جمعی و اعتراضی بروز می‌کند (حسینی زاده آرانی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۳۹).

به همین ترتیب احساس محرومیت نسبی ناظر بر محرومیت از چیزی است که شخص باور دارد که استحقاق آن را دارد و عمدتاً معطوف به افراد ناراضی و ناخشنودی است که به هنگام مقایسه وضعیت خود با دیگران درمی‌یابند که از آنچه استحقاقش را دارند، کمتر دارند. (حسینی زاده، ۱۳۹۹). گر (۱۳۹۹) به هنگام بحث محرومیت نسبی بیان می‌دارد که بروز هرگونه نارضایتی و ناآرامی، خشونت و اعتراض در جامعه انسانی تابعی از نسبی است که بین انتظارات ارزشی (خواسته‌ها) و توانایی‌های ارزشی (داشته‌ها) به وجود می‌آید. نقش احساس محرومیت نسبی و سرخوردگی در تولید نارضایتی‌های اجتماعی، تعارض‌ها و ایجاد اختلال اجتماعی به حدی است که نظریه پردازان غیر مارکسیست را هم وادار به ورود به بحث چگونگی تحقق شورش، اختلال اجتماعی و حتی انقلاب ساخته

است. دیویس^۱ با طرح ایده محرومیت نسبی که پس از یک دوره رونق و رشد اقتصادی حاصل می‌شود؛ بی‌نظمی اجتماعی و سیاسی را تبیین می‌کند. به نظر او «فقر مداوم به‌جای آن‌که مردم را انقلابی کند حداکثر باعث کناره‌گیری و بی‌تفاوتی و یا نومیدی می‌شود» (دیویس، ۱۹۶۲).

از سوی دیگر در دوران رفاه فزاینده و افزایش توقعات نیز، وقتی رشد انتظارات و توقعات همراه با افزایش امکانات تأمین آن‌ها باشد، انقلابی رخ نخواهد داد. دیویس در نظریه خود رفاه و پیشرفت اقتصادی درازمدت را با بحران و رکود اقتصادی که موجب کاهش امکانات اقتصادی می‌گردد، برای توضیح انقلابات ترکیب می‌کند. به نظر او: "انقلاب در زمانی احتمال وقوع پیدا می‌کند که دوران درازی از توسعه اقتصادی و اجتماعی، به دنبال خود دوران کوتاهی از بحران را به همراه آورد" (گیدنز^۲، ۱۳۸۵). نظریه دیویس اساساً روان‌شناسانه است. زیرا تصورات فرد از وضعیت خویش را که متأثر از پویای‌های اقتصادی و اجتماعی است، عامل تعیین‌کننده در پیدایش وضعیت انقلابی می‌داند.

چنین فراز و نشیب اقتصادی و اجتماعی نخست «توقع امکان ارضاء همیشگی نیازهای فزاینده را ایجاد می‌کند و سپس وقتی واقعیت آشکار نمی‌تواند پایه‌پای توقعات پیش‌رود حالت فکری اضطراب و ناکامی پدید می‌آید» (بشیریه، ۱۳۹۵). نظریه گر نیز در این رویکرد قرار می‌گیرد. تدرابرت گر محرومیت نسبی را برداشت دیگران از وجود اختلاف میان انتظارات ارزشی و توانایی‌های ارزشی‌شان تعریف می‌کند. انتظارات ارزشی کالاها و شرایطی از زندگی است که مردم خود را مستحق آن‌ها می‌دانند و توانایی‌های ارزشی کالاها و شرایطی‌اند که آن‌ها فکر می‌کنند عقلاً توانایی کسب و حفظ آن‌ها را دارند. محرومیت نسبی زمانی است که بین انتظارات ارزشی افراد با توانایی‌های ارزشی آن‌ها اختلاف آشکاری وجود داشته باشد. او سه نوع محرومیت را معرفی می‌کند:

1. Davies
2. Giddens

۱- محرومیت نزولی^۱: ثابت ماندن نسبی انتظارات ارزشی و فرض زوال توانایی‌های ارزشی. به نظر «گر» انسان‌ها در چنین اوضاع و احوالی به دلیل از دست دادن آنچه زمانی داشته‌اند یا فکر می‌کردند می‌توانند داشته باشند خشمگین‌اند و با مراجعه به وضعیت خود در گذشته احساس محرومیت نسبی می‌کنند.

۲- محرومیت نسبی از بلندپروازی^۲: ثبات نسبی توانایی‌ها و افزایش شدید انتظارات. در اینجا خشم انسان‌ها به دلیل آن است که احساس می‌کنند فاقد ابزارهایی برای نیل به توقعات جدید یا تشدید یافته هستند.

۳- محرومیت صعودی یا پیش‌رونده^۳: افزایش اساسی و هم‌زمان در انتظارات و کاهش در توانایی‌ها

مطابق این الگو بیشترین احتمال وقوع انقلاب‌ها هنگامی است که پس از یک دوره طولانی از توسعه عینی اقتصادی اجتماعی، دوره‌ای کوتاه از بازگشت شدید حاصل آید. به نظر «گر» تأثیرات نمایشی یا سرایتی از قبیل روبه‌رو شدن با شیوه‌های جدید زندگی، ایدئولوژی‌های جدید، دستاوردهای ارزشی، گروه‌های مرجع تحت عنوان منابع انتظارات فزاینده محسوب می‌گردند. میزانی از محرومیت نسبی پیش شرط تحقق تأثیر سرایتی است تأثیر سرایتی گاه ناشی از طرح ایدئولوژی‌های جدید قلمداد می‌شود اما عامل تسریع‌کننده لازم این است که فرد باید پیش از آنکه مستعد پذیرش ایدئولوژی انقلابی شود به طور ذهنی از فقر خود آگاه گردد. منبع مهم دیگر انتظارات فزاینده دستاوردهای ارزشی گروه‌های مرجع است به عبارتی تأثیر سرایتی روبه بالای یک گروه اجتماعی بر افزایش انتظارات گروه‌های دیگر است (گر، ۱۳۹۹: ۵۴).

مطابق بررسی‌های به عمل آمده و نتایج تحقیقات در خصوص نارضایتی‌ها در استان خوزستان می‌بایست احساس محرومیت نسبی را از دال‌های اصلی گفتمان نارضایتی در خوزستان دانست که با نشانه‌هایی از قبیل: «عدم تحقق اهداف جمعی» و «توقعات فزاینده»

1. Descending deprivation
2. Aspirational deprivation
3. Progressive deprivation

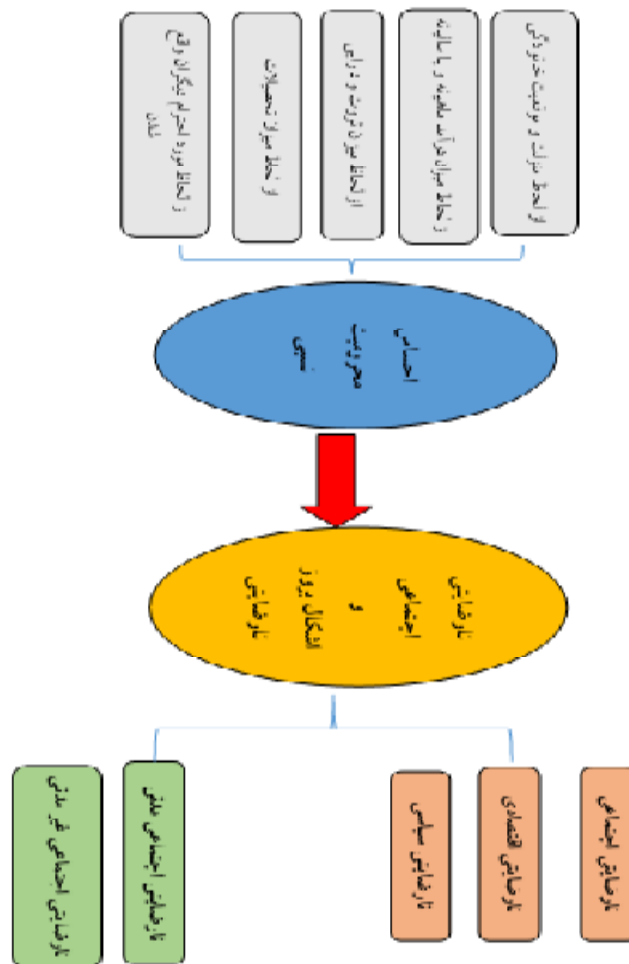
«مقایسه در سطوح استانی و با کشورهای مجاور» قابل معنایابی است (رضادوست و همکاران، ۱۴۰۲). محرومیت نسبی هنگامی افزایش می‌یابد که افراد وضعیت خود را با وضعیت گروه مرجعی مقایسه می‌کنند که آنچه می‌خواهند و فکر می‌کنند باید داشته باشند را دارد. هر چه تفاوت منفی افراد بیشتر باشد، محرومیت نسبی آن‌ها بیشتر خواهد بود.

در مجموع می‌توان خلاصه کرد که انسان‌ها به سرعت، خواهان چیزهایی می‌شوند که فراتر از ابزار اجتماعی‌شان است و هنگامی که مشخص شد این ابزار کافی نیست به سرعت به خشم می‌آیند، اما محدودیت‌های خود را به‌کندی می‌پذیرند. استان خوزستان دارای بخش اعظمی از منابع نفت و گاز ایران و صنایع وابسته به آن چون پتروشیمی است. وجود مجتمع‌های بزرگ صنعتی، نقش اساسی در تولید برق کشور با توجه به رودخانه‌های پر آب آن، خاک مناسب و آب کافی برای کشاورزی، از جمله این ظرفیت‌هاست. با این‌همه استان خوزستان از موقعیتی استراتژیک نیز برخوردار است. نفت خوزستان و هم‌جواری این استان با خلیج فارس به‌عنوان یکی از نقاط استراتژیک جهان، از مؤلفه‌هایی است که آن را به‌عنوان یک استان استراتژیک ایران مطرح کرده است.

به‌علاوه مرز نسبتاً طولانی آبی و خاکی و وجود شهرهای بندری، اهمیت ویژه‌ای به این استان بخشیده است. وجود بحران‌های منطقه‌ای و حضور نیروهای نظامی خارجی در مجاورت مرزهای این استان و خلیج فارس را نیز باید به مسائل فوق‌افزود ولی همان‌طور که تحقیقات نشان می‌دهد میزان نارضایتی‌ها و اعتراضات در دهه‌های اخیر در این استان بیشتر و حتی شدیدتر از مناطق دیگر در ایران است.

متون، مصاحبه‌ها و تحقیقات انجام شده در چند سال اخیر، احساس تبعیض در خوزستانی‌ها را بالا نشان می‌دهد، می‌توان ادعان داشت یکی از عوامل نارضایتی مردم در استان خوزستان، احساس تبعیض بیشتر نسبت به اغلب استان‌ها است که به دلیل مقایسه خود با توسعه اقتصادی قبل از انقلاب به‌واسطه نفت، مقایسه با کشورهای منطقه به‌خصوص کشورهای حاشیه خلیج فارس و مقایسه با آنچه از منابع مختلف، داشته‌ها و استعدادهای گوناگون اقتصادی اجتماعی در این استان است. که مبنای تبعیض به‌مرور عمیق‌تر و

شدیدتر شده است. در این مقاله برای بررسی رابطه میان احساس محرومیت نسبی و اشکال بروز نارضایتی از نظریه محرومیت نسبی «تد رابرت گر» استفاده شده است. در حقیقت احساس محرومیت از اختلاف بین آنچه فرد انتظار دارد؛ نسبت به آنچه به دست می‌آورد و همچنین در مقایسه با دیگرانی که او شرایط خود را با آنها مقایسه می‌کند، اگر از شرایط مطلوبی برخوردار نباشد یا پایین‌تر باشد؛ ممکن است شخص دچار حالتی از احساس محرومیت شود.

شکل شماره ۱: مدل مفهومی پژوهش

مطابق مدل مفهومی تحقیق، متغیر احساس محرومیت نسبی شهروندان بر حسب پنج مؤلفه مشاهده شده (مقایسه افراد با دیگران از لحاظ منزلت و موقعیت خانوادگی، میزان درآمد ماهیانه، میزان ثروت و دارایی، تحصیلات و از لحاظ مورد احترام دیگران واقع شدن) در مدل عملیاتی شده است و رابطه این متغیر با متغیر نارضایتی در سه بعد (اجتماعی، اقتصادی و سیاسی) با استفاده از نظریه جامعه‌شناختی «کریزبرگ» تبیین شده است. همچنین رابطه میان متغیر محرومیت نسبی و اشکال بروز نارضایتی در دو بعد (نارضایتی مدنی و غیر مدنی) نیز بر اساس نظریه محرومیت نسبی «تد رابرت گر» و نظریه برابری «آدامز» مورد تبیین واقع می‌شود. بر اساس بخش نظری تحقیق و نتایج مرور منابع تجربی و چهارچوب نظری، مدل نظری تنظیم و در قالب آن فرضیه‌های پژوهش تدوین و مطرح شد:

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه‌های اصلی

- ۱- بین احساس محرومیت نسبی و نارضایتی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی رابطه وجود دارد.
- ۲- بین احساس محرومیت نسبی و اشکال بروز نارضایتی (مدنی و غیر مدنی) رابطه وجود دارد.

فرضیه‌های فرعی

- ۱- میانگین میزان نارضایتی اجتماعی در بین مردان و زنان متفاوت است.
- ۲- بین میزان نارضایتی اجتماعی و قومیت شهروندان رابطه وجود دارد.

روش‌شناسی

در این تحقیق، از روش پیمایش^۱ از نوع کاربردی استفاده شده است. جامعه آماری شامل کلیه شهروندان (اعم از زن و مرد) بالای ۱۸ سال ساکن در ۸ منطقه شهری کلان‌شهر اهواز است. تعداد کل افراد جامعه آماری طبق آخرین سرشماری در ایران یعنی سرشماری سراسری سال ۱۳۹۵ برابر با ۸۷۵ هزار و ۱۶۰ نفر است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران برابر با ۳۸۴ نفر به دست آمده است. همچنین تلاش شد که نسبت مساوی از حجم نمونه در دو جنس (زن و مرد) داشته باشیم. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای (برای پیدا کردن خیابان‌های اصلی و کوچه‌ها-منطقه‌ها و بلوک‌ها) و در نهایت، بر اساس نمونه‌گیری تصادفی، افراد نمونه انتخاب و از آن‌ها نظرسنجی به عمل آمده است. اطلاعات موردنیاز از آن‌ها با استفاده از تکنیک پرسشنامه (محقق ساخته) جمع‌آوری شده است.

در ارتباط با رعایت ملاحظات اخلاقی، قبل از انجام توزیع و پر کردن پرسشنامه‌ها در مورد با موضوعات اخلاقی شامل هدف پژوهش، محرمانه ماندن هویت افراد، مصاحبه در فضایی امن و عدم سوءاستفاده از مباحث بیان شده به مشارکت‌کنندگان در پژوهش اطمینان لازم داده شد و پس از کسب رضایت آگاهانه اقدام به پر کردن پرسش‌نامه‌ها شد. به منظور سنجش میزان احساس محرومیت نسبی از پرسشنامه محقق ساخته که شامل ۵ سؤال استفاده شده است. برای میزان نارضایتی اجتماعی در سه بعد (اجتماعی، اقتصادی و سیاسی) پرسشنامه محقق ساخته در ابعاد مختلف دارای ۵۳ گویه است و برای سنجش اشکال بروز نارضایتی اجتماعی از ۱۰ گویه در دو بعد مدنی (۶ گویه) و غیر مدنی (۴ گویه) بهره گرفته شده است. سایر اطلاعات بر اساس سؤالات جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای گردآوری شده‌اند.

سنجش سؤالات پرسشنامه بر اساس طیف لیکرت (پنج‌قسمتی) صورت گرفته و پاسخگویان به صورت ناشناس اقدام به پر کردن آن کرده‌اند. در این تحقیق پس از تکمیل پرسشنامه در یک نمونه ۴۰ نفری اقدام به محاسبه ضریب آلفای کرون باخ مقیاس پرسشنامه گردیده است و گویه‌های نامناسب حذف و مجدداً محاسبه صورت گرفته است. یافته‌های پاسخگویان بر اساس آمار توصیفی و استنباطی و با به‌کارگیری از نرم‌افزار spss26 و با استفاده از آماره‌هایی چون: ضریب پیرسون، آزمون t و آزمون F و همچنین مدل معادلات ساختاری (Amos) با هدف تعیین شاخص‌های برازش (مطلق، تطبیقی و مقتصد) و تبیین مدل ارتباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

تعاریف نظری و عملیاتی متغیرها

متغیر وابسته: نارضایتی اجتماعی

تعریف مفهومی: وضعیتی روان‌شناختی، حالت و یا شرایطی است که با ارزیابی و انتظار هر فرد از ارضاء نیاز، انتظارات، آرزوها و امیال خود روی می‌دهد (Simon, 1982؛ Millan & Esteban). در مقابل نارضایتی، رضایت اجتماعی میزان خشنودی و احساس مثبت فرد از زندگی اجتماعی است که موجب پیوستگی و افزایش فعالیت‌های اجتماعی فرد و ارتقاء همبستگی اجتماعی می‌گردد (هزارجریبی و فعلی، ۱۳۹۴: ۱۱۹). تعریف عملیاتی: متغیر نارضایتی اجتماعی در دو مؤلفه نوع نارضایتی (در ابعاد نارضایتی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی) و بروز نارضایتی (در دو بعد مدنی و غیر مدنی) مورد سنجش قرار گرفته است. در جدول ذیل شاخص‌ها و معرف‌های هر یک مشاهده می‌شود.

جدول ۱- تعریف عملیاتی متغیر وابسته نارضایتی اجتماعی و ابعاد آن

متغیر وابسته نارضایتی اجتماعی	تعریف عملیاتی	شاخص‌ها	معرف‌ها
الف) انواع نارضایتی (سیاسی، اجتماعی، اقتصادی)	نارضایتی اجتماعی: احساس عدم خرسندی‌ای است که هر فرد از زندگی خود و از رابطه با دیگران دارد.	الف) نارضایتی اجتماعی: دارای دو بعد: ۱- رضایت از اوضاع فردی ۲- رضایت از اوضاع اجتماعی	۱- رضایت از اوضاع فردی: به‌وسیله معرف‌هایی مانند رضایت از خود و رضایت از زندگی خود (۵ گویه) ۲- رضایت از اوضاع اجتماعی: به‌وسیله معرف‌هایی مانند رضایت از زندگی در جامعه (۳ گویه)، اعتماد اجتماعی (۷ گویه)، احساس امنیت (۵ گویه)، امید به آینده (۶ گویه) نارضایتی اقتصادی: با معرف‌های بیکاری، فقر، تورم، کم شدن درآمد، بحرانی شدن مسئله اشتغال جوانان (۵ گویه) نارضایتی سیاسی: با معرف‌های رضایت از وضعیت سیاسی (۳ گویه)، رضایت از مسئولان (۹ گویه) و رضایت از نهادها و سازمان‌های دولتی (۱۰ گویه)
ب) اشکال بروز نارضایتی	در دو بعد: ۱- نارضایتی مدنی ۲- نارضایتی غیر مدنی	شیوه‌های مختلفی برای مردم وجود دارد تا نارضایتی یا مخالفتشان را با اقدامات حکومت ابراز دارند	نارضایتی مدنی در ۶ گویه (مانند تحریم، دیوان‌نویسی، تظاهرات و ...) نارضایتی غیر مدنی در ۴ گویه (مانند عملیات خشونت‌بار برای سرنگون کردن نظام، درگیری با نیروی انتظامی، آتش کشیدن و ...) موردسنجش قرار گرفته‌اند.

متغیر مستقل: احساس محرومیت نسبی

تعریف مفهومی: بین آنچه فرد می‌خواهد و انتظار دارد؛ با آنچه به دست می‌آورد (یعنی واقعیت موجود پایین‌تر از انتظار است) و همچنین در مقایسه با دیگرانی که او شرایط خود را با آن‌ها مقایسه می‌کند، از شرایط مطلوبی برخوردار نباشد یا پایین‌تر باشد؛ ممکن است شخص دچار حالتی از احساس محرومیت شود.

جدول ۲- تعریف عملیاتی متغیر مستقل احساس محرومیت نسبی

متغیر مستقل	شاخص	معرف‌ها و گویه
احساس محرومیت نسبی	در سنجش این مقیاس از فرد پاسخگو خواسته شد که اگر خود را با دیگران و نزدیکان خود در مورد هر یک از موارد مذکور مقایسه می‌کند، تا چه اندازه احساس جلوتر بودن و یا عقب‌تر بودن دارد.	به لحاظ منزلت و موقعیت خانوادگی به لحاظ میزان درآمد به لحاظ میزان ثروت و دارایی به لحاظ میزان تحصیلات به لحاظ مورداحترام دیگران واقع شدن

روایی و پایایی پژوهش

برای تعیین اعتبار پرسشنامه مورد استفاده (سنجش روایی) از روش سنجش محتوایی CVR (ضریب لاوشه) استفاده شده است به این صورت که پرسشنامه در اختیار ۸ نفر از متخصصان و اعضای هیئت علمی رشته‌های (علوم اجتماعی، علوم سیاسی) دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشگاه علامه طباطبایی و دانشگاه خوارزمی تهران قرار گرفت و میزان روایی آن برابر با ۰/۸۱ به دست آمد. مطابق جدول لاوشه حداقل روایی لازم از منظر ۸ متخصص، ۰/۷۵ است. به این ترتیب پرسشنامه پژوهش روایی لازم را برخوردار است. از سوی دیگر، اعتبار پرسشنامه مذکور مبتنی بر چارچوب نظری به دست آمده است. که مطابق نتایج داده‌ها، همه شاخص‌ها قابل تقلیل به تعدادی عوامل بنیادی هستند و نتیجه آزمون «بارتلت» نیز در سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۱ معنی‌دار است و نشان می‌دهد که

۱۰۴ | فصلنامه علمی برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی | سال شانزدهم | شماره ۶۵ | زمستان ۱۴۰۴

ماتریس همبستگی بین گویه‌ها همانی و واحد نیست، از یک طرف بین گویه‌های داخل هر عامل همبستگی متوسط و خوبی وجود دارد و از طرف دیگر بین گویه‌های یک عامل با گویه‌های عامل دیگر هیچ گونه همبستگی مشاهده نمی‌شود و نشان‌دهنده اعتبار سازه‌ها در تحقیق است. میزان آلفای کرونباخ هر یک از متغیرهای تحقیق در جدول ۳ بیان شده است که بیانگر مقدار مطلوب پایایی و ثبات درونی پرسشنامه است.

جدول ۳- مقادیر آلفای کرونباخ متغیرهای تحقیق

متغیر	پایایی (مقدار آلفای کرون باخ)
احساس محرومیت نسبی	۰/۷۹
نارضایتی اجتماعی	۰/۸۸
اشکال بروز نارضایتی	۰/۷۳

یافته‌ها: تجزیه و تحلیل داده‌ها

یافته‌های توصیفی

جامعه آماری تحقیق حاضر شهروندان بالای ۱۸ سال کلان‌شهر اهواز هستند که اطلاعات جمعیت شناختی آن‌ها در جدول ذیل مشاهده می‌شود.

جدول ۴- اطلاعات جمعیت شناختی نمونه مورد بررسی

متغیرها	توزیع جمعیت نمونه
جنس	۵۰/۲۶ درصد زن (۱۹۳ نفر) ۴۹/۷۴ درصد مرد (۱۹۱)
سن	حداقل ۱۸ سال و حداکثر ۷۵ سال
وضعیت تأهل	۵۳/۹۰ درصد (۲۰۷ نفر) متأهل، ۳۱/۵۰ درصد (۱۲۱ نفر) مجرد، ۱۴/۶۰ درصد (۵۶ نفر) مطلقه
وضعیت مسکن	۱۸ درصد مالک، ۱۱ درصد رهن، ۲۹ درصد اجاره، ۳۶ درصد ملک پدری و بستگان، ۶ درصد سازمانی

ناشهروندان بی‌قرار، تبیین مدل ارتباطی احساس...، هزارجریبی و همکاران | ۱۰۵

میزان تحصیلات	۸/۱۸ درصد بی‌سواد؛ ۶/۲۰ درصد ابتدایی؛ ۱۱ درصد راهنمایی و سیکل؛ ۱۵/۶۲ درصد دیپلم؛ ۳۵ درصد کارشناسی؛ ۱۵ درصد کارشناسی ارشد؛ ۶ درصد دکتری و ۳ درصد حوزوی
وضعیت شغل	۲۸/۱۲ درصد خانه‌دار؛ ۱۳/۵۴ درصد دانش‌آموز؛ ۱۲/۷۶ درصد بیکار و یا در جستجوی کار؛ ۲۳/۱۷ درصد دانشجوی کار؛ ۱۹/۵۵ درصد درآمد بدون کار (مستمری‌بگیر و بازنشسته)؛ ۲/۸۶ درصد طلبه؛ ۲۳ درصد درآمد
قومیت	۲۳ درصد لر؛ ۴۲/۴۴ درصد عرب؛ ۷/۸۱ درصد کرد؛ ۱۸/۱۱ درصد فارس؛ ۳/۶۴ درصد ترک و آذری؛ ۵ درصد سایر قومیت‌ها
متوسط درآمد ماهیانه خانوار	۱۱/۴۷ درصد فقط از منبع یارانه ۱۵/۳۶ درصد زیر سه میلیون ۳۲/۵۵ درصد بین ۳ تا ۶ میلیون ۲۷/۸۶ درصد ۶ تا ۱۰ میلیون ۱۲/۷۶ درصد بالاتر از ۱۰ میلیون
متوسط مخارج ماهیانه خانوار	۲/۶۰ درصد زیر دو میلیون تومان ۲۱/۰۹ درصد بین ۲ تا ۵ میلیون ۳۰/۹۸ درصد بین ۵ تا ۸ میلیون ۲۸/۱۲ درصد ۸ تا ۱۰ میلیون ۱۸/۱۸ درصد بالاتر از ۱۰ میلیون تومان

ارزیابی وضعیت نارضایتی‌های اجتماعی با توجه به جدول زیر (شماره ۵) در جامعه شهری اهواز گویای آن است که میزان نارضایتی اجتماعی (مشمول بر نارضایتی اقتصادی، اجتماعی، سیاسی) شهروندان زیاد بوده است. میانگین متغیر نارضایتی اجتماعی برابر با ۱۸۱/۳۲ با توجه به ۵۳ گویه برای سنجش نارضایتی با احتساب طیف امتیازها به هر گویه از ۱ تا ۵ (حداقل ۵۳ و حداکثر ۲۶۵)، امتیاز ۳ معادل ۱۵۹ امتیاز برای متغیر نارضایتی نشانگر میزان متوسط آمار است بنابراین امتیاز به دست آمده معادل ۱۸۱/۳۲ برای شهروندان

کلان‌شهر اهواز، به معنای میزان نارضایتی آن‌ها در سطحی بالاتر از حد متوسط است، یا در سطح زیاد است.

همچنین با توجه به میانگین متغیر احساس محرومیت نسبی برابر با ۱۸/۲۴ درصد باوجود ۵ گویه برای سنجش احساس محرومیت با احتساب طیف امتیازها به هر گویه از ۱ تا ۵ (حداقل ۵ و حداکثر ۲۵)، امتیاز ۳ معادل ۱۵ امتیاز برای متغیر احساس محرومیت نسبی نشانگر میزان متوسط آماری است. بنابراین امتیاز به دست آمده معادل ۱۸/۲۴ برای ساکنین ۸ منطقه شهری اهواز، به معنای میزان بالای احساس محرومیت نسبی در بین آن‌هاست. همچنین فراوانی و درصد متغیرهای احساس محرومیت و نارضایتی به تفکیک کم، زیاد و متوسط در جدول ذیل آورده شده است، که خود گویای این نتایج است.

جدول ۵- شاخص‌های آماری متغیرهای اصلی تحقیق

نارضایتی اجتماعی		محرومیت نسبی		متغیر
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	آماره
۲۱/۵	۸۲	۲۱/۶۱	۸۳	کم
۳۳/۵	۱۲۹	۳۴/۳۷	۱۳۲	متوسط
۴۴/۸۰	۱۷۲	۴۴	۱۶۹	زیاد
				شاخص‌های آماری
۱۸۱/۳۲		۱۸/۲۴		میانگین
۷۸		۸		حداقل
۲۶۵		۲۵		حداکثر

با توجه به نتایج به دست آمده در جدول ۶ همان‌طور که مشاهده می‌شود در ابعاد نارضایتی اجتماعی، نارضایتی در هر بعد اجتماعی، سیاسی و اقتصادی زیاد ارزیابی شده است. بیشترین نارضایتی مربوط به مؤلفه نارضایتی سیاسی با مقدار ۵۱/۸۲ درصد در بین شهروندان شهر اهواز به چشم می‌خورد. همچنین در مورد تمایل افراد به شکل‌گیری و بروز نارضایتی اجتماعی نتایج حاکی از آن است که ۲۲/۱۳ درصد تمایلی به مشارکت و بروز نارضایتی در اشکال مدنی و غیر

ناشهروندان بی‌قرار، تبیین مدل ارتباطی احساس...، هزارجریبی و همکاران | ۱۰۷

مدنی ندارند. ۳۲/۵۵ درصد از شهروندان تمایل زیاد به مشارکت در نارضایتی به شکل مدنی و مسالمت‌آمیز دارند و در مقابل ۳۴/۱۱ درصد در سطح کم تمایل به بروز نارضایتی خود در شکل خشونت‌آمیز (غیر مدنی) داشته‌اند. بنابراین در بین شهروندان اهوازی تمایلات خشونت‌آمیز در حد کم بوده و اکثریت تمایل دارند نارضایتی خود را در اشکال مدنی و مسالمت‌آمیز بروز دهند. درنهایت شاخص کل بروز نارضایتی اجتماعی قابل مشاهده است. بر اساس آن ۲۲/۱۳ درصد اصلاً تمایلی به بروز نارضایتی ندارند، ۲۹/۴۲ درصد در سطح کم، ۲۶/۰۴ درصد در سطح متوسط و ۲۲/۳۹ درصد در سطح زیاد تمایل برای شرکت در اشکال مختلف بروز نارضایتی‌های اجتماعی داشته‌اند.

جدول ۶- شاخص‌های آماری و توزیع طبقاتی مؤلفه‌های متغیرهای تحقیق

توزیع طبقاتی								میانگین	تعداد گویه	مؤلفه‌ها
زیاد		متوسط		کم		اصلاً				
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی			
۳۷/۵	۱۴۴	۳۶/۱۹	۱۳۹	۲۶/۳۰	۱۰۱	۷۹/۳	۲۶	۲۶	نارضایتی اجتماعی	
۴۵/۳۱	۱۷۴	۳۷/۷۶	۱۴۵	۱۶/۹	۶۵	۱۹/۵	۵	۵	نارضایتی اقتصادی	
۵۱/۸۲	۱۹۹	۲۶/۸۲	۱۰۳	۲۱/۳۵	۸۲	۷۹/۴	۲۲	۲۲	نارضایتی سیاسی	
اشکال بروز نارضایتی										
زیاد		متوسط		کم		اصلاً		۲۰/۶	۶	نارضایتی مدنی
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی			
۳۲/۵۵	۱۲۵	۳۰/۹۸	۱۱۹	۲۵	۹۶	۱۱/۴۵	۴۴			
۱۲/۲۳	۴۷	۲۰/۸۳	۸۰	۳۴/۱۱	۱۳۱	۳۲/۸۱	۱۲۶		۴	نارضایتی غیر مدنی (خشونت‌آمیز)
۲۲/۳۹	۸۶	۲۶/۰۴	۱۰۰	۲۹/۴۲	۱۱۳	۲۲/۱۳	۸۵		۱۰	شاخص کل بروز نارضایتی اجتماعی

آزمون فرضیه‌های تحقیق

قبل از فرایند آزمون استنباطی فرضیه‌ها جهت اطمینان از نرمال بودن متغیرها اقدام به احتساب آزمون کولموگروف - اسمیرنف (k- s) شده است. در جدول ذیل نتایج این آزمون آورده شده است. مقدار آزمون کولموگروف - اسمیرنف برای تطابق توزیع نمونه با توزیع نظری غیر معنی‌دار بوده است بنابراین توزیع متغیرهای موردنظر نرمال بوده است.

جدول ۷- آزمون توزیع نرمال داده‌ها (K-S)

متغیرها	K-S	Sig
احساس محرومیت نسبی	۱/۳۴	۰/۰۶ نرمال
نارضایتی اجتماعی	۱/۳۲	۰/۱۹ نرمال

جدول ۸- ارزیابی فرضیه‌های تحقیق برحسب ضریب همبستگی پیرسون

متغیر	نارضایتی اجتماعی			اشکال بروز نارضایتی		
	اجتماعی	اقتصادی	سیاسی	کل	مدنی	خشونت‌آمیز (غیر مدنی)
احساس محرومیت نسبی	۰/۴۴	۰/۳۶	۰/۲۹	۰/۳۹	۰/۳۱	۰/۲۰
				کل		۰/۲۶

جدول فوق شدت رابطه میان متغیرهای احساس محرومیت نسبی و نارضایتی اجتماعی (و مؤلفه‌های) آن را نشان می‌دهد. در فرضیه اول (بین احساس محرومیت نسبی و نارضایتی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی رابطه وجود دارد)، میزان همبستگی بین محرومیت نسبی و سه مؤلفه نارضایتی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به ترتیب ۰/۴۴، ۰/۳۶ و ۰/۲۹ برآورد شده است. متغیر با سطح معنی‌داری کوچک‌تر از ۰/۰۱ و رابطه معنادار و مثبتی بین متغیرها برقرار است. با بالا رفتن میزان احساس محرومیت نسبی در افراد، نارضایتی آن‌ها در هر یک از حوزه افزایش می‌یابد. بدین مفهوم که تغییرات در متغیر مستقل (احساس محرومیت نسبی) باعث ایجاد نوسان در متغیر وابسته (نارضایتی) خواهد شد. پس فرضیه اول تحقیق

تأیید می‌شود.

در فرضیه دوم (بین احساس محرومیت نسبی و اشکال بروز نارضایتی (مدنی و غیر مدنی) رابطه وجود دارد)، شدت رابطه احساس محرومیت نسبی با بروز مسالمت‌آمیز نارضایتی برابر با ۰/۳۱ و میزان احساس محرومیت نسبی و بروز خشونت‌آمیز نارضایتی برابر با ۰/۲۰ برآورد شده است. نتایج در جدول ۸ قابل مشاهده است.

نتایج آزمون فرضیه‌های فرعی پژوهش (ارتباط متغیرهای زمینه‌ای (جمعیت شناختی) جنسیت و قومیت با متغیر وابسته نارضایتی اجتماعی) در جدول ۹ مشاهده می‌شود. این ارتباط با آزمون‌های آماری متناسب انجام شده است.

جدول ۹- رابطه متغیر وابسته با متغیرهای جمعیت شناختی جنسیت و قومیت

متغیرها	آزمون مورد استفاده	مقدار	معناداری (sig)	نتیجه
جنسیت	T با دو گروه مستقل	۲/۹۸	۰/۰۰۳	معنادار
قومیت	تحلیل واریانس یک‌طرفه	۲/۸۶	۰/۰۱	معنادار

با توجه به جدول، نتایج نشان می‌دهد زنان به میزان بیشتری نارضایتی اجتماعی نشان داده‌اند (اختلاف میانگین نارضایتی اجتماعی میان زنان و مردان برابر است با ۳/۲۰۵). همچنین قومیت از متغیرهای اثرگذار بر میزان نارضایتی اجتماعی در استان خوزستان است. نتایج حاکی از آن است در درجه اول عرب‌ها، بعد فارس‌ها در آخر لرها نارضایتی اجتماعی بیشتری را نشان داده‌اند.

برای بررسی و تبیین الگوی پژوهش و سهم تأثیر شاخص محرومیت نسبی بر شاخص نارضایتی اجتماعی و اشکال بروز نارضایتی، از نرم‌افزار تحلیل معادلات ساختاری Amos بهره گرفته شده است. برازش الگو با مقادیر مدنظر ارزیابی و نتایج در جدول ذیل نشان داده شده است. مطابق مقادیر مدل تحقیق دارای برازش مطلوبی است و ساختار عاملی در

۱۱۰ | فصلنامه علمی برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی | سال شانزدهم | شماره ۶۵ | زمستان ۱۴۰۴

نظر گرفته شده برای آن قابل قبول است. همچنین مقدار واریانس تبیین شده تأثیر شاخص محرومیت نسبی بر شاخص نارضایتی اجتماعی برابر ۰/۳۷ یا ۳۷ درصد به دست آمده است. بنابراین ۳۷ درصد تغییرات متغیر وابسته را متغیر محرومیت نسبی و مؤلفه‌هایش پوشش می‌دهند.

جدول ۱۰- شاخص‌های کلی برازش مدل معادلات ساختاری (محرومیت نسبی و مؤلفه‌های نارضایتی اجتماعی)

نوع شاخص	معیار برازش مدل	مقدار	حد قابل قبول	نتیجه
شاخص‌های مطلق (برازندگی مدل)	کای اسکوتر (CMIN)	۱۱۷/۶۸	-	تأیید
	درجه آزادی (DF)	۲۸		
	سطح معناداری (P)	۰/۰۰۰	کمتر از ۰/۰۵	قابل قبول
	نسبت کای اسکوتر به درجه آزادی (CMIN/DF)	۴/۲۰۲	بین ۱ تا ۵	قابل قبول
شاخص‌های نسبی	ریشه میانگین مجذورات خطای برآورد (RMSEA)	۰/۱۰۹	۰/۱۰ به پایین	قابل قبول
	شاخص نیکویی برازش (GFI)	۰/۹۳۲	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص نیکویی برازش اصلاح شده (AGFI)	۰/۹۰۱	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش اصلاح شده (NFI)	۰/۹۸۰	نزدیک به یک	قابل قبول
	شاخص برازندگی فزاینده (IFI)	۰/۹۰۱	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	۰/۹۶۵	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش نسبی (RFI)	۰/۹۷۱	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش تطبیقی مقتصد (PCFI)	۰/۵۸۷	۰/۶۰ به بالا	-
	شاخص برازش هنجار شده مقتصد (PNFI)	۰/۵۷۳	۰/۶۰ به بالا	-

در جدول فوق شاخص مقتصد PCFI به دلیل همبسته کردن متغیرها و از دست دادن درجه آزادی افت کرده است، اما کلیه شاخص‌های دیگر در وضعیت مطلوب‌تری قرار گرفته‌اند.

جدول ۱۱- شاخص‌های کلی برازش مدل معادلات ساختاری (محرومیت نسبی و شکل و بروز نارضایتی اجتماعی)

نوع شاخص	معیار برازش مدل	مقدار	حد قابل قبول	نتیجه
شاخص‌های مطلق (برازندگی مدل)	کای اسکوئر (CMIN)	۴۱/۴۳	-	تأیید
	درجه آزادی (DF)	۱۳		
	سطح معناداری (P)	۰/۰۰۰	کمتر از ۰/۰۵	قابل قبول
	نسبت کای اسکوئر به درجه آزادی (CMIN/DF)	۳/۱۸	بین ۱ تا ۵	قابل قبول
شاخص‌های نسبی	ریشه میانگین مجذورات خطای برآورد (RMSEA)	۰/۰۷	۰/۱۰ به پایین	قابل قبول
	شاخص نیکویی برازش (GFI)	۰/۹۶۸	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص نیکویی برازش اصلاح‌شده (AGFI)	۰/۹۳۱	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش اصلاح‌شده (NFI)	۰/۸۹۱	نزدیک به یک	قابل قبول
	شاخص توکر - لوئیس (TLI)	۰/۹۸۴	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازندگی فزاینده (IFI)	۰/۹۶۸	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	۰/۹۸۴	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش نسبی (RFI)	۰/۹۱۱	۰/۹۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش تطبیقی مقتصد (PCFI)	۰/۶۶۴	۰/۶۰ به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش هنجار شده مقتصد (PNFI)	۰/۶۲۸	۰/۶۰ به بالا	قابل قبول

در تبیین مدل ارتباطی احساس محرومیت نسبی و شکل و بروز نارضایتی (مدنی و غیر مدنی)، میزان واریانس تبیین شده برابر ۰/۳۶ به دست آمده است که ۳۶ درصد تغییرات متغیر وابسته را پوشش می‌دهند.

ضرایب رگرسیونی و نسبت بحرانی برای فرضیه‌های پژوهش در جدول ذیل آورده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود ارتباط میان متغیرها پذیرفته شده است. به عبارتی با افزایش سطح محرومیت نسبی به مراتب نارضایتی (اجتماعی، اقتصادی و سیاسی) افزایش می‌یابد. باید اذعان داشت ارتباط میان محرومیت نسبی و شکل‌گیری و بروز نارضایتی اجتماعی (مدنی، خشونت‌آمیز و غیر مدنی) نیز تأیید شده است.

جدول ۱۲- ضرایب رگرسیونی متغیرهای تحقیق

مسیر	ضریب رگرسیونی	Sig	نسبت بحرانی	وضعیت
محرومیت نسبی..... نارضایتی اجتماعی (اقتصادی، اجتماعی و سیاسی)	۰/۳۷۷	۰/۰۰۰	۳/۲۹	پذیرفته شد
محرومیت نسبی..... شکل‌گیری و بروز نارضایتی (مدنی و غیر مدنی)	۰/۳۶۴	۰/۰۰۵	۱/۸۹	پذیرفته شد

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به بررسی و تبیین رابطه احساس محرومیت نسبی با میزان نارضایتی (اجتماعی، اقتصادی، سیاسی) شهروندان اهوازی و تمایل آن‌ها به نارضایتی‌های مدنی و غیر مدنی پرداخته است. در این پژوهش سعی شده است به این موضوع پرداخته شود که احساس محرومیت نسبی و به دنبال آن ایجاد نارضایتی‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در بین مردم جامعه ممکن است منجر به پیدایش ناشهروند بی‌قرار شود. در این جوامع بی‌قراری وجه مشترک بخش‌هایی از همه طبقات اجتماعی و اقتصادی جامعه‌ای است که

گرفتار رکود و بیکاری و فقر فراگیر و فشارهای هویتی و ... و در نهایت نارضایتی اجتماعی شده‌اند.

درواقع بخشی از هر طبقه به طبقات زیرین فروریخته و در نتیجه یک طبقه عمودی شکل گرفته که حاصل جمع فروریختگان همه طبقات است. اعضای طبقه عمودی همگی از آن جایگاه طبقاتی و منزلت اجتماعی که پیش‌تر داشته‌اند به پایین فرو افتاده‌اند. به‌طور مثال ناچار شده‌اند هر سال از منطقه‌های مرفه‌تر یک شهر به منطقه‌های کم‌رفاه‌تر همان شهر یا به سمت حاشیه شهر مهاجرت کنند؛ در پایین‌ترین بخش از این طبقه عمودی، شاهد زیر طبقات^۱ هستیم که فاقد هرگونه جایگاه طبقاتی بوده و طبقات فروریخته بالا به‌نوعی خود را را در حال فرورفتن در زاویه زیر طبقه می‌بینند، جایی که هویت، زندگی و حقوق فرد از اساس، انکار و بلا موضوع می‌شود. ویژگی این طبقه عمودی این است که نه هویت طبقاتی مشترکی بین همه اعضای آن وجود دارد و نه چشم‌انداز مشترکی برای تغییر.

هر زیرگروهی از طبقه عمودی، به دلایل و علل خاص خود، بی‌قرار و بی‌قرارگر است و چون احساس می‌کند چیزی برای از دست دادن ندارد، رفتارهای متهورانه بروز می‌دهد. در این وضعیت، افراد حاضر در این طبقه خواسته مشخص و مشترک ندارند و به‌طور کلی از مجموعه سامان و قرار حاکم ناراضی‌اند. این ناشهروندان بی‌قرار در نا وضعیت بحرانی، در فقدان همبستگی اجتماعی و در گسیختگی اجتماعی، امکان کنش‌های رادیکال می‌یابند که پیامد سوئی برای جامعه و امنیت کشور و امنیت پایدار استان دارند. به همین دلیل پژوهش حاضر به بررسی نارضایتی‌های اجتماعی پرداخته است.

مطابق با یافته‌های نتایج توصیفی پژوهش از ۳۸۴ نفر حجم نمونه مورد بررسی ۵۰/۲۶ درصد را زنان و ۴۹/۷۴ درصد را مردان تشکیل داده‌اند. که هر کدام از قومیت‌های مختلف، ۲۳ درصد لر، ۴۲/۴۴ درصد عرب، ۷/۸۱ درصد کرد، ۱۸/۱۱ درصد فارس، ۳/۶۴ درصد ترک (آذری) و سایر قومیت‌ها بوده‌اند. بر اساس وضعیت تأهل ۵۳/۹۰ درصد (۲۰۷ نفر) متأهل، ۳۱/۵۰ درصد (۱۲۱ نفر) مجرد، ۱۴/۶۰ درصد (۵۶ نفر) مطلقه بوده‌اند.

1. under class

از نظر وضعیت شغلی نیز ۲۸/۱۲ درصد خانه‌دار؛ ۱۳/۵۴ درصد دانش‌آموز؛ ۱۲/۷۶ درصد بیکار و یا در جستجوی کار؛ ۲۳/۱۷ درصد دانشجو؛ ۲/۸۶ درصد طلبه؛ ۱۹/۵۵ درصد درآمد بدون کار (مستمری‌بگیر و بازنشسته) هستند. از نظر متوسط درآمد ماهیانه خانوار ۱۱/۴۷ درصد فقط از منبع یارانه، ۱۵/۲۶ درصد زیر سه میلیون، ۳۲/۵۵ درصد بین ۳ تا ۶ میلیون، ۲۷/۸۶ درصد ۶ تا ۱۰ میلیون، ۱۲/۷۶ درصد بالاتر از ۱۰ میلیون و از نظر متوسط مخارج ماهیانه خانوار نیز ۲/۶۰ درصد زیر دو میلیون تومان، ۲۱/۰۹ درصد بین ۲ تا ۵ میلیون، ۳۰/۹۸ درصد بین ۵ تا ۸ میلیون، ۲۸/۱۲ درصد ۸ تا ۱۰ میلیون، ۱۸/۱۸ درصد بالاتر از ۱۰ میلیون تومان اعلام کرده‌اند.

از نظر توصیف متغیرهای اصلی تحقیق باید اذعان کرد میانگین متغیر نارضایتی اجتماعی برابر با ۱۸۱/۳۲ درصد است که برای شهروندان کلان‌شهر اهواز، به معنای میزان نارضایتی آن‌ها در سطحی بالاتر از حد متوسط است، یا سطح زیاد است. که با نتایج تحقیقات حسینی زاده آرانی و همکاران (۱۴۰۰) و صادقیان و همکاران (۱۴۰۰) مبنی بر بالا بودن میزان نارضایتی همسو است.

همچنین میانگین متغیر احساس محرومیت نسبی برابر با ۱۸/۲۴ درصد برآورد شده است که برای ساکنین ۸ منطقه شهری اهواز، به معنای میزان بالای احساس محرومیت نسبی در بین آن‌هاست. یافته‌ها با نتایج تحقیقات حسینی زاده آرانی و همکاران (۱۴۰۰)، فندرسی و همکاران، (۱۴۰۰)، صادقیان و همکاران (۱۴۰۰) و کوه بنایی و همکاران (۱۳۹۵) مطابقت دارد. در ابعاد نارضایتی اجتماعی، نارضایتی در هر بعد اجتماعی، سیاسی و اقتصادی زیاد ارزیابی شده است. بیشترین نارضایتی مربوط به مؤلفه نارضایتی سیاسی با مقدار ۵۱/۸۲ درصد در بین شهروندان شهر اهواز به چشم می‌خورد.

همچنین در مورد تمایل افراد به شکل‌گیری و بروز نارضایتی اجتماعی نتایج حاکی از آن است که ۲۲/۱۳ درصد تمایلی به مشارکت و بروز نارضایتی در اشکال مدنی و غیر مدنی ندارند. ۳۲/۵۵ درصد از شهروندان تمایل زیاد به مشارکت در نارضایتی به شکل مدنی و مسالمت‌آمیز دارند و در مقابل ۳۴/۱۱ درصد در سطح کم تمایل به بروز نارضایتی

خود در شکل خشونت‌آمیز (غیر مدنی) داشته‌اند. بنابراین در بین شهروندان اهوازی تمایلات خشونت‌آمیز در حد کم بوده و اکثریت تمایل دارند نارضایتی خود را در اشکال مدنی و مسالمت‌آمیز بروز دهند. در نهایت شاخص کل بروز نارضایتی اجتماعی قابل مشاهده است. که ۲۲/۱۳ درصد اصلاً تمایلی به بروز نارضایتی ندارند، ۲۹/۴۲ درصد در سطح کم، ۲۶/۰۴ درصد در سطح متوسط و ۲۲/۳۹ درصد در سطح زیاد تمایل برای شرکت در اشکال مختلف بروز نارضایتی‌های اجتماعی داشته‌اند.

در بررسی رابطه محرومیت نسبی و نارضایتی اجتماعی نیز هر دو فرضیه مورد تأیید قرار گرفته است. در فرضیه اول (بین احساس محرومیت نسبی و نارضایتی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی رابطه وجود دارد)، میزان همبستگی بین محرومیت نسبی و سه مؤلفه نارضایتی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به ترتیب ۰/۴۴، ۰/۳۶ و ۰/۲۹ برآورد شده است. سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰، رابطه معنادار و مثبتی بین متغیرها برقرار است. به عبارتی با بالا رفتن میزان احساس محرومیت نسبی در افراد، نارضایتی آن‌ها در هر یک از حوزه افزایش می‌یابد. که نتایج با یافته‌های تحقیق صادقیان و همکاران (۱۴۰۰) و حسینی زاده آرانی و همکاران (۱۴۰۰)، قربانی و شیرینی (۱۴۰۰)، نقوی و همکاران (۱۳۹۹)، بیدگلی (۱۳۹۴)، ژی و همکاران (۲۰۲۲)، واسکوف (۲۰۲۰)، گراسو و همکاران (۲۰۱۷) همسو است.

عموم صاحب‌نظران این دیدگاه بر این عقیده‌اند که منشأ پرخاشگری، ناکامی حادث شده از محرومیتی است که شخص به جهات مختلف سیاسی-اقتصادی-فرهنگی احساس کرده و برای رفع و جبران آن وارد مرحله عمل (از فکر تا اقدام فیزیکی) می‌شود و در این رهگذر هرچه شدت ناکامی بیشتر باشد، شدت پرخاشگری بیشتر خواهد بود (گر، ۱۳۸۸).

رویکرد تبیینی، محرومیت نسبی را دارای تأثیر مستقیم و یا آن را به صورت غیرمستقیم به واسطه عدالتی نظیر اعتقاد به مشروعیت یا عدم مشروعیت نظام، در پتانسیل خشونت سیاسی مؤثر می‌داند. به عقیده «کریزبرگ» نیز محرومیت گاهی به همراه سطح پایین اقتصادی متغیرهای اصلی تعیین‌کننده عدم ارضاء نیاز هستند که این خود مقدمه

نارضایتی است. آنان که محرومیت بیشتری از زندگی تجربه می‌کنند در نتیجه احساس محرومیت بیشتری داشته و بیشتر احساس نارضایتی می‌کنند.

بر مبنای نظر کریزبرگ رضایت یا نارضایتی از بخشی از زندگی به سایر بخش‌های زندگی تعمیم می‌یابد و آن بخش را نیز متأثر می‌کند. بر مبنای نظریه سرایت، باید انتظار داشت افرادی که در یک زمینه محروم می‌شوند بدون جبران و اصلاح رضایت در آن بخش، نارضایتی خود را از یک محدوده به محدوده دیگر تعمیم دهند و نارضایتی از حوزه اقتصادی، به نارضایتی در حوزه‌های دیگر اعم از اجتماعی، سیاسی انتقال یابد.

در فرضیه دوم (بین احساس محرومیت نسبی و اشکال بروز نارضایتی (مدنی و غیر مدنی) رابطه وجود دارد) نیز رابطه تأیید شد. نتایج با یافته‌های تحقیق حسینی زاده آرانی و همکاران (۱۴۰۰) مبنی بر تمایل شهروندان به بروز مسالمت‌آمیز نارضایتی خویش، مطابقت دارد. طبق نظریه «تدرابرت گر» اعتراضات و شورش‌ها را باید برآیند و نتیجه ناکامی یا محرومیت نسبی دانست. در شرایط ناکامی یا محرومیت نسبی، توقعات جامعه از دولت افزایش می‌یابد و در بدترین شرایط یعنی (افزایش توقعات - کاهش امکانات) شرایط برای اعتراضات، شورش‌ها و در نتیجه آномیزه شدن جامعه فراهم می‌شود. «افزایش توقعات - کاهش امکانات» بیش از همه با اعتراضات خیابانی امروزی در برخی شهرهای کشور از جمله شهرهای استان خوزستان در انطباق است که در اشکال مختلف مورد مشاهده قرار می‌گیرد.

در حقیقت انعکاسی از شرایط محرومیت و ناکامی‌های نسبی است. همچنین طبق نظریه «آزامز»، انسان به‌عنوان موجودی عقلایی و عاطفی در مقابل محرک‌های بیرونی، رفتارهای خاصی از خود بروز می‌دهد که در فرایند جامعه می‌تواند تأثیرگذار باشد. رفتار فرد تحت تأثیر برخی عوامل بیرونی و بعضی عوامل درونی شکل می‌گیرد. انسان می‌کوشد تا با دست زدن به رفتارهای گوناگون در مقابل عوامل بیرونی و درونی، واکنش‌های ارضاکننده از خود نشان دهد. هرگاه دست زدن به عملی برای پاسخ به عوامل درونی و بیرونی کفایت کند فرد با مسئله روبرو نمی‌شود و دچار تعارض نخواهد بود. اما هرگاه

برای پاسخ به عوامل درونی و بیرونی دو عمل متفاوت و متضاد لازم باشد، فرد دچار تعارض و نگرانی خواهد شد و احساس رضایت نمی‌کند.

برای بررسی الگوی پژوهش و سهم تأثیر شاخص محرومیت نسبی بر شاخص نارضایتی اجتماعی و اشکال و بروز نارضایتی، از نرم‌افزار تحلیل معادلات ساختاری Amos بهره گرفته شده است. برازش الگو با مقادیر مدنظر ارزیابی و مدل تحقیق دارای برازش مطلوبی است و ساختار عاملی در نظر گرفته شده برای آن قابل قبول است. در همین زمینه ضرایب رگرسیونی برای فرضیه اول پژوهش برابر با $0/37$ برآورد شده است که حاکی از آن است که افزایش سطح محرومیت نسبی به مراتب نارضایتی (اجتماعی، اقتصادی و سیاسی) افزایش می‌یابد. و برای فرضیه دوم برابر با $0/36$ برآورد شده است که باید اذعان داشت ارتباط میان محرومیت نسبی و شکل‌گیری و بروز نارضایتی اجتماعی (مدنی، خشونت‌آمیز و غیر مدنی) نیز تأیید شده است.

همچنین نتایج نشان داد که نارضایتی اجتماعی زنان به میزان بیشتری از مردان گزارش شده است (اختلاف میانگین نارضایتی اجتماعی میان زنان و مردان برابر است با $3/205$). همچنین قومیت از متغیرهای اثرگذار بر میزان نارضایتی اجتماعی در اهواز است. نتایج حاکی از آن است که درجه اول عرب‌ها، و بعد فارس و بعد لرها نارضایتی اجتماعی بیشتری را نشان داده‌اند. نتایج با تحقیق نیاری و محمود اوغلی (۱۳۹۷) همسو است.

ایران از جمله کشورهایی است که از تنوع قومی در ساختار جمعیتی خود برخوردار است و جزء معدود کشورهایی است که اقوام مختلف آن همگی بومی این سرزمین‌اند و ذاتاً به ایران و سرزمین خود دل‌بستگی و تعلق خاطر دارند و حدود ۵۰ درصد از شهروندان آن غیر فارس هستند. حضور وزندگی قومیت‌های مختلف چون فارس‌ها، آذری‌ها، کردها، بلوچ‌ها، ترکمن‌ها، عرب‌ها و لرها که هر کدام از طوایف و قبایل زیادی تشکیل شده‌اند، در جوار یکدیگر و در چارچوب جغرافیای سیاسی واحد، بیانگر تنوع فرهنگی قومی جامعه ایران است. این تنوع قومیتی با عناصر و مؤلفه‌های (تیره و طوایف) بین آنان پیوند یا گسست ایجاد کرده است؛ چنان‌که احساس طایفه‌گرایی و خویشاوند‌گرایی در میان طیف

وسیعی از جمعیت کشور کتمان‌ناپذیر است.

هرچند تنوع قومی و فرهنگی برای کشوری مانند ایران می‌تواند فرصت‌های مناسبی برای توسعه همه‌جانبه کشور فراهم کند، ولی در عین حال می‌تواند یکی از بسترهای مهم ناامنی و تهدیدات امنیتی به شمار رود. جمهوری اسلامی ایران در حال حاضر با توجه به شرایط حاکم بر منطقه و جهان در معرض گسل‌های قومی و مذهبی قرار دارد که خود متأثر از عوامل تشدیدکننده خارجی، ضعف‌های مدیریتی و با بازیگری مجموعه‌ای از بازیگران محلی، منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای است. از این رو امکان فعال ماندن گسل‌ها همواره وجود دارد؛ بنابراین در یک فرایند علت معلولی آنچه سبب‌ساز فعال شدن و تحریک‌پذیری گسل‌های فوق می‌شود می‌تواند به‌عنوان عاملی برای بروز شکاف اجتماعی و فرهنگی تلقی شود.

اگر در این راستا مسئولان با درایت و تدبیر سیاست‌های اتخاذی نتوانند گسل‌های مورد مناقشه را حل کنند، می‌تواند زمینه‌ساز چالش امنیتی شود. در حوزه سرزمینی جمهوری اسلامی ایران یکی از مهم‌ترین مناطق، نوار مرزی جنوب و جنوب غربی کشور مربوط به حوزه عرب نشین است^۱ که از حساسیت ویژه‌ای برخوردار است بدین معنی که این منطقه از سویی برای نظام جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان منطقه‌ای استراتژیک به لحاظ اقتصادی و هم‌جواری با کشورهای عرب حوزه خلیج فارس مهم است و از سوی دیگر با توجه به فعالیت گروه‌های واگرای قومی و مذهبی (بر مبنای سلفی‌گری و وهابیت) مورد توجه بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای است.

آنچه موجب خطرناک شدن تنوع قومی می‌شود عدم توسعه لازم در کشور است. اگر برنامه‌های دولت به‌صورت واقعی اجرا شود و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متعادلی

۱ - محل اصلی استقرار عرب زبانان در ایران مساحتی وسیع از استان خوزستان شامل شهرستان‌های خرمشهر، آبادان، شادگان، ماهشهر، اهواز، هویزه، سوسنگرد، بستان، شوشتر و جنوب دزفول است، ساکنان منطقه عرب نشین خوزستان از حیث زبان و قومیت، اصالتاً عرب و عمدتاً شیعه مذهبند. عرب‌های خوزستان حدوداً ۱۵۰ طایفه هستند و همواره تابع قوانین طایفه و دارای تعصبات قومی و آداب و رسوم سنتی هستند.

صورت گیرد تنوع قومیتی هیچ مشکلی را ایجاد نمی‌کند. باید به این تنوع قومی به چشم یک فرصت نگاه کنیم البته، این تنوع می‌تواند تهدید نیز باشد اما همه‌چیز بستگی به نوع نگاه و برخورد ما با این پدیده دارد. اگر حقوق شهروندی را رعایت کنیم و برای همه حق مساوی در همه مسائل مانند کار، مسکن، آزادی بیان و غیره قائل شویم مطمئناً تنوع قومی فرصت خواهد بود؛ به‌عنوان مثال، نگاه مثبت به مردم عرب خطه خوزستان موجب پیوند هرچه بیشتر اقوام استان می‌شود.

اگر از توانایی‌های قومی مانند همگرایی قومی درونی، یکپارچگی رفتار اجتماعی و دیگر عوامل در جهت هم‌گرایی‌های تأثیرگذار در رفتار جامعه استفاده شود جامعه‌ای تقویت شده و پیشرو خواهیم داشت ولی اگر از این نیروها و توانایی‌های نام‌برده در این زمینه استفاده نشود مانعی برای تقویت همگرایی جامعه خواهد شد که در ادامه مسیر باعث خنثی کردن نیروهای تأثیرگذار دیگر در تحركات اجتماعی خواهد بود و امنیت ملی را تحت‌الشعاع قرار خواهد داد.

در پایان می‌بایست بیان داشت، پیچیدگی و چندبُعدی بودن اعتراضات در این استان، خصوصاً شهر اهواز، زمینه‌ساز آن شده است که واقعیت به وجود آمده (نارضایتی‌ها و بروز آن) به‌راحتی خود را در دسترس ناظران، محققان و تحلیل‌گران قرار ندهد و لذا تحلیل‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... ارائه‌شده در خصوص این پدیده اعتراض و ناآرامی در خوزستان، عمدتاً ناکافی، مبهم و سطحی بوده و توانایی لازم را در تبیین و درک ماهیت آن‌ها را نداشته‌اند و در پاره‌ای از موارد، سکوت اختیار کرده‌اند؛ این در حالی است که تحلیل‌گران و به‌طور کلی جامعه علمی و دانشگاهی کشور نباید نسبت به این‌گونه رخدادها بی‌تفاوت باشند و می‌بایست از طریق ارائه تحلیل‌های خود و تجمیع و انباشت آن‌ها در اجتماع عملی و حوزه‌های تخصصی و درنهایت گفتگو، مباحثه انتقادی بین تحلیل‌ها و تحلیل‌گران، خود را به بطن واقعیت بیرونی نزدیک نمایند و در این مسیر، بیشتر بر شواهد و قرائن آشکار و پنهان حوادث اتکا نموده و به‌سادگی از آن‌ها گذر نکنند.

پیشنهاد‌های پژوهش

- تقویت عوامل تشکیل‌دهنده هویت ملی در برابر هویت‌های قومی و محلی
- تأکید بر توسعه همه‌جانبه در کل کشور و ایجاد و پیگیری‌های طرح‌های عمرانی و... در مناطق قومیت‌نشین
- کاهش محرومیت‌ها در مناطق قومی
- برابری در فرصت‌های اساسی مانند شغل، تحصیلات و امکانات رفاهی و...
- پیشنهاد می‌شود وقایع دو سال اخیر از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و حتی تحلیل تاریخی مورد ارزیابی قرار گیرد و به‌عبارت‌دیگر نیاز است که دقت نظر لازم در حوزه‌های مختلف جامعه‌شناختی سیاسی و روان‌شناختی در این حوزه صورت بگیرد.
- بازکاوی‌های نظری و تعیین و تبیین ابعاد، زیرساخت‌ها، بنیان‌ها و چرایی نارضایتی‌ها و رفتارهای اعتراضی به‌ویژه مختصات حاکم بر آن به‌عنوان الگویی از رفتار جمعی ایران لازم است که توصیف دقیق بازشناسی و تیپولوژی در خصوص بازیگران آن صورت بگیرد.
- حفظ سطح امیدواری به آینده به‌ویژه در تحصیل‌کردگان دانشگاهی
- حمایت از اقشار آسیب‌پذیر بخصوص بیکاران، بی‌سرپرستان، زنان خودسرپرست، فرزندان طلاق، فرزندان زندانیان، زنان مطلقه و...
- مراقبت جدی از دوقطبی شدن جامعه و ممانعت از ایجاد زمینه‌های تضادآفرین ناشی از آن
- توجه و برنامه‌ریزی جهت مدیریت مطالبات قومی، نسلی، جنسی و مذهبی که باید با تفکیک بین مطالبات واقعی و غیرواقعی، آن بخش از نیازهای مطالبات واقعی که قابل پاسخگویی هستند در اولویت قرار گیرند.

تعارض منافع:

تعارض منافع نداریم.

ناشهروندان بی‌قرار، تبیین مدل ارتباطی احساس... ، هزارجریبی و همکاران | ۱۲۱

سپاسگزاری:

از تمامی شهروندان کلان‌شهر اهواز و کسانی که ما را در انجام این پژوهش یاری رسانده‌اند کمال تشکر را داریم.

ORCID

Karim rezadoost

<https://orcid.org/0000-003-2511-9377>

Jafar hezar jaribi

<https://orcid.org/0000-0002-7347-5131>

Ehsan kazemi

<https://orcid.org/0000-0002-5139-6194>

Hida tavafi

<https://orcid.org/0000-0003-2662-456X>

منابع

- الوانی، سید مهدی. (۱۳۷۸)، نظریه برابری، مجموعه مقالات رفتار سازمانی، مرکز آموزش مدیریت دولتی، چاپ اول.
- بشیریه، حسین. (۱۳۹۵)، جامعه‌شناسی سیاسی: نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی، تهران، نشر نی، چاپ بیست و پنج.
- بریتون، کرین. (۱۳۹۰)، کالبدشکافی چهار انقلاب، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، نشر نو، چاپ دوم.
- تقوی، سید مهدی؛ خادیمان، طلیعه، متقی، ابراهیم؛ شیرزاد، هادی. (۱۳۹۹)، تبیین جامعه‌شناختی اثر محرومیت اقتصادی و اجتماعی (محرومیت نسبی) بر گرایش به خشونت سیاسی شهروندان تهرانی، فصلنامه علمی مطالعات امنیت اجتماعی، شماره ۶۳: ۵۱-۷۱.
- جانسون، چالمرز. (۱۳۶۳)، تحول انقلابی، ترجمه حمید الیاسی، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ اول.
- جلایی پور، حمیدرضا و حاجی زادگان، ابوالفضل. (۱۳۹۷)، شناسایی عوامل مؤثر بر اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶ در ایران، https://www.researchgate.net/publication/324976129_shnasayy_waml_mwthr_br_at_radat_dymah_1396_dr_ayran
- چلبی، مسعود و موسوی، سید محسن. (۱۳۸۷)، بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر شادمانی، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۹، شماره ۱: ۳۴-۵۷.
- حسینی زاده آرانی، سید سعید؛ مرادی، عبدالله؛ وثوقی اصل، اصغر؛ مهتری آرانی، محمد. (۱۴۰۱)، تحلیل برریشه‌های اجتماعی شکل‌گیری و بروز نارضایتی اجتماعی در ایران (مورد مطالعه: شهروندان تهرانی)، فصلنامه علمی امنیت ملی، سال ۱۲، شماره ۴۳: ۲۲۷-۲۶۰.
- حسینی زاده آرانی، سید سعید. (۱۳۹۹)، مدیریت نارضایتی اجتماعی (پیشگیری) مورد مطالعه: شهروندان تهران، طرح پژوهشی جایگزین خدمت، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و پژوهش‌های راهبردی تهران.

ناشهروندان بی‌قرار، تبیین مدل ارتباطی احساس...، هزارجریبی و همکاران | ۱۲۳

- دیوسالار، مجید. (۱۳۸۷)، امنیت ملی و تهدیدهای قومی، *مجله بگانه حوزه*، شماره ۲۵۱: ۷.
- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۷۸)، *آنومی یا آشفتگی اجتماعی*، تهران، انتشارات سروش، چاپ اول.
- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۷۷)، *آنومی یا آشفتگی اجتماعی*، تهران، انتشارات سروش، چاپ اول.
- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۸۰). *توسعه تضاد*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ سوم.
- رضادوست، کریم؛ هزارجریبی، جعفر؛ کاظمی، احسان؛ طوافی، هیدا. (۱۴۰۲)، تحلیل گفتمانی زمینه‌های نارضایتی و رفتارهای اعتراضی دو دهه اخیر (با تأکید بر روش تحلیل گفتمان لاکلو و موف، *مجله جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، دوره ۱۰، شماره ۲۱: ۲۳۵-۲۷۷.
- رمضانی آرانی، مجید و محمدیان ساروی، محسن. (۱۳۹۹)، شناسایی و اولویت‌بندی عوامل اقتصادی مؤثر بر بروز نارضایتی‌های اجتماعی (مورد مطالعه شهروندان تهران)، *فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی*، سال ۱۰، شماره ۳۸: ۶۹-۹۶.
- رستگار خالد، امیر؛ محمدی، میثم؛ اسماعیل بیگی، معصومه. (۱۳۹۳)، ارتباط احساس محرومیت نسبی با همبستگی اجتماعی بین جوانان شهر تهران، *فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره ۳، شماره ۳: ۴۷۳-۴۹۵.
- ساسانیان، سعید. (۱۳۹۶)، عملیات روانی سایت العربی بر عرب‌های خوزستان با تمرکز بر احساس محرومیت نسبی رفاهی، *فصلنامه آفاق امنیت*، دوره ۱۱، شماره ۳۸: ۱۱۵-۱۴۲.
- سردار نیا، خلیل‌الله. (۱۳۹۵)، تحلیل بحران سوریه از منظر شکاف اجتماعی، *دو فصلنامه علمی-پژوهشی جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام*، دوره ۴، شماره ۱: ۱۱۱-۱۵۸.
- صادقیان، هاجر؛ مسعود نیا، حسین؛ نساج، حمید؛ رهبر قاضی، محمود رضا. (۱۴۰۰)، تبیین رابطه احساس محرومیت نسبی با رضایت‌مندی سیاسی (مورد مطالعه: جوانان ۱۸-۳۵ ساله ساکن شهر اصفهان)، *دو فصلنامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام*، دوره ۹، شماره ۲: ۱۹۶-۲۲۸.
- صدیقیان بیدگلی، آمنه. (۱۳۹۴)، کنش سیاسی دانشجویان و تأثیر محرومیت نسبی بر آن، *فصلنامه راهبرد اجتماعی و فرهنگی*، سال ۵، شماره ۱۸: ۲۴۳-۲۶۹.

۱۲۴ | فصلنامه علمی برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی | سال شانزدهم | شماره ۶۵ | زمستان ۱۴۰۴

- صفدری، سلمان. (۱۳۷۴)، رضایت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه شهید بهشتی.
- صفری شالی، رضا. (۱۳۹۸)، بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در بین مردم ایران، *سازمان امور اجتماعی کشور (شورای اجتماعی وزارت کشور)*.
- صفری شالی، رضا. (۱۳۹۶)، بررسی میزان نشاط (شادکامی) اجتماعی در بین مردم شهر تهران و عوامل مؤثر بر آن، *پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات فرهنگ و ارشاد اسلامی*.
- صفری شالی، رضا. (۱۳۹۷)، بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در بین مردم ایران، *سازمان امور اجتماعی کشور (شورای اجتماعی وزارت کشور)*.
- طرح ملی بررسی وضعیت رضایت اجتماعی مردم ایران. (۱۳۹۸)، *مجری وزارت کشور*، با همکاری دانشگاه خوارزمی.
- طوافی، هیدا. (۱۴۰۱)، تبیین جامعه‌شناختی زمینه‌های نارضایتی و رفتارهای اعتراضی دو دهه اخیر در ایران با تأکید بر اعتراضات در استان خوزستان، *رساله دکتری رشته جامعه‌شناسی (گرایش مسائل اجتماعی ایران)*، به راهنمایی اساتید دکتر کریم رضا دوست، دکتر جعفر هزارجریبی، مشاوره دکتر احسان کاظمی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- غفوری کله، معصومه و محسنی تبریزی، علیرضا. (۱۳۹۷)، تبیین جامعه‌شناختی تأثیر دین‌داری بر اشکال و موضوعات بیگانگی (از خود، جامعه و سیاست)، در نزد شهروندان بالغ تهرانی، *فصلنامه بررسی مسائل اجتماعی ایران*، دوره ۹، شماره ۲: ۱۸۵-۲۰۸.
- فندرسی، لیلا سادات؛ ادریسی، افسانه؛ موسائی، مسلم. (۱۴۰۰)، مطالعه رابطه احساس محرومیت نسبی و کیفیت زندگی با رویکرد اسلامی (مطالعه موردی: شهروندان تهرانی)، *فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی*، شماره ۳۶: ۲۴۷-۲۹۴.
- قربانی، سید ایمان و شیرینی، طهمورث. (۱۴۰۰)، محرومیت نسبی و ظرفیت‌سازی برای بحران اجتماعی: مطالعه موردی حوادث ۱۳۹۶، *فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های اجتماعی*، دوره ۱۳، شماره ۵۱: ۴۰-۶۳.

ناشهروندان بی‌قرار، تبیین مدل ارتباطی احساس...، هزارجریبی و همکاران | ۱۲۵

- کرایب، یان. (۱۳۸۷)، *نظریه اجتماعی مدرن: از پارسونز تا هابرماس*، ترجمه: عباس مخبر، تهران، نشر آگه، چاپ چهارم.

- گر، تد رابرت. (۱۳۹۹)، *چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟* ترجمه علی مرشد زاده، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ ششم.

- گلدستون، جک. (۱۳۹۷)، *به سوی نسل چهارمی از نظریه‌های انقلابی*، ترجمه احسان بدری کوهی، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۷: ۱۳۹-۱۸۷.

- مازلو، آبراهام اچ. (۱۳۶۷)، *انگیزش و شخصیت*، ترجمه احمد رضوانی، مشهد، نشر آستان قدس رضوی، چاپ اول.

- محمود اوغلی، رضا و نیاری، یعقوب. (۱۳۹۷)، *احساس محرومیت نسبی در میان قوم بلوچ و تأثیر آن بر خشونت سیاسی، نشریه پژوهش سیاست‌نظری*، دوره ۱۰، شماره ۲۳: ۳۰۵-۳۳۶.

مجاهدی، محمد محمدی. (۱۴۰۱)، *ناشهروند بی‌قرار، اولین نشست بررسی، تحلیل و -*

آینده‌پژوهشی اعتراضات ۱۴۰۱، انجمن علوم سیاسی ایران. برگرفته از:

- <http://www.ipsa.ir/content/7/>

- هزارجریبی، جعفر و فعلی، جواد. (۱۳۹۴)، *احساس امنیت و رابطه آن با رضایت از زندگی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه پیام نور استان کرمانشاه)*، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و

توسعه اجتماعی، سال ۷، شماره ۲۷: ۱۱۷-۱۴۴.

- هزارجریبی، جعفر و صفری شالی، رضا. (۱۳۸۸)، *بررسی رضایت از زندگی و جایگاه احساس امنیت در آن*، فصلنامه علمی - پژوهشی *انتظام اجتماعی*، سال ۱، شماره ۳: ۷-۲۸.

- Adaf Farooq, Saiqa Bukhari & Manzoor Ahmed. (2017). "Arab spring and theory of relative deprivation". *International journal of business and social science*. Vol.8, No. 1, 126- 132.

- Chenoweth, Erica. & Cunningham, Kathleen Gallagher. (2012). understanding nonviolent resistance: An introduction. *Juornal of peace research* 50(3): pp: 271- 276.

- Davies, James C. (1962). *Toward a theory of revolution*. American Sociological Review 27:1-23.

- Guy Standing (2011), *The Precariat: The New Dangerous Class*. London:

- Bloomsbury Academic. £19.99, pp. 198, pbk.
- Ghate, Chetan., Leand, Quan., & Zak, Paul j. (2002). *Optimal Fiscal Policy in an Economy Facing Sociopolitical Instability*, Berlin: German Institute for Economic Research.
 - Grasso, Maria T., Yoxon, Barbara., Karampampas, Sotirios., & Temple, Luke. (2019). "Relative deprivation and inequalities in social and political activism". *Acta Politica*. (54).pp:398-429.
 - Kerisberg, Louis. (1973) *Sociology of social conflict, new jercy*: Printice-Hall Publication.
 - Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel psychology*, 28(4), 563-575.
 - Millan, Angel and Esteban. Agueda. (2004), A Development of multiploitem scale of measuring customer satisfaction in travel es services, *Tourism Management*, Vol 25,pp: 533-54
 - Mendoza,M.G. Abraham,V.Napoli". (1995). *Systemofsociety“*, *mami-dadcommunitycolley*,sixth edition.
 - Nikitina,Alena.S & Vasileva, Elena.L& Zerchaninova, Tatiana. E & Alatorceva, Irina.S & Ruchkin, Aleksey. V. (2022), Protest Activity of Russian Youth: Motives & Factors and Value Dominants, *International Transaction Journal of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies*, Vol:13, Issue: 3, pp: 1-9.
 - Saidi, Mike. (2018), *More protests, no progress: The 2018 Iran protests*, American Enterprise Institute, December. Pp: 1-15.
 - Simon, Schuster. (1982) “*Webster new dictionary*” USA, western corporation, seventh edition
 - Zak, Paul.J (2000). *Sociopolitical Instability and the problem of development*, New Haven: Yale University Press.
 - Zhi, Kuiyun & Tan, Qiurong & Chen, Si & Chen, Yongjin & Wu, Xiaoqin & Xue, Chenkai & Song, Anbang. (2022), How Does Social Security Fairness Predict Trust in Government? The Serial Mediation Effects of Social Security Satisfaction and Life Satisfaction, *internasional journal of environmental research and public health*, Vol: 19, 6867, pp: 1-14.

استناد به این مقاله: رضادوست، کریم؛ هزارجریبی، جعفر؛ کاظمی، احسان و طوافی، هیدا. (۱۴۰۴). ناشراندان بی قرار، تبیین مدل ارتباطی احساس محرومیت نسبی و نارضایتی‌های اجتماعی (مورد مطالعه: شهروندان کلانشهر اهواز)، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۶(۶۵)، ۷۳-۱۲۶.

Social Development and Welfare Planning Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.